Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 169 (9543) | Суббота, июль 20, 1974 чыл | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 2 коп.

ЭРТЕМ СТАНЦИЯЗЫ «САЛЮТ-3» ПРОГРАММАНЫ ЧЕДИИШКИННИГ КҮҮСЕДИП ТУРАР

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП, июль 18. (СЭТА). Ужуп турар «Салют-3» деп эртем станциязынга Павел Поповичиниң болгаш Юрий Артюхинниң ажылы дооступ турар.

Эзлчеглиг ажыл хүнүнүң программазын күүседип тургаш, космонавтар «Союз-14» корабльдиг черже дужүп бадар аппарадының ажылдарын хынап, шенээн. Ол үеде тудуштурар белдирниг, шимчедикчи тургузуунуң, автономнуг электри дамчыдыкчызының, башкарылга системазының, корабльдиг өске-даа системаларының байдалын хынаан. Павел Попович болгаш Юрий Артюхин борт документилерин, тырттырган плёнкаларны болгаш кылган ажылдарының өске-даа материалдарын станциядан корабльже дажып, киирген.

Экипаж телевидение дамчыдылгазы болуп турар репортаж үезинде деңзи чок үеде чайганыр приборларның чугула салдарын көргүскен. Чайганыр приборлар деңзи чок үеде сирленнээр талаже чайгылып турарын телекөрүүчүлер көрген. Ол үеде ылаптыг болгаш нарын ажылдаар приборлар безин шын эвес ажылдай бээрин шенелде көргүскен. Бо болуушкунну бир болгаш кожуп каан ийи чайганыкчыларга шенээн. Бо шенелдени деңзи чок апаар үеде механика төөгүзүүнге бир дугаарында шенээни ол. Ук теорияны Чер кырынга шагда-ла шенээн турган.

Ужудуушкун соолундеги үеде космонавтарның ажылгыр чоруун үнелеп, хынаар сорулга-биле тренажерге күш-дамыр хыналдазын кылган. Ол үеде судалдың согарын, тынышты хынаан, электрокардиограмма болгаш сейсмокардиограмма чуруктарын тырттырган. Космонавтар боттарының дамырларындан хан алган, ону Черге дужүп кээрге шинчилээр.

Июль 18-те, 9 шак 50 минута турда, космонавтар Павел Попович болгаш Юрий Артюхин станцияның бортунга он дерткү ажыл хүнүн эгелээн. Ол хүн космонавтар ужудуушкунну доозарынга белетхелди кылган болгаш план өзүгаар эртем шенелдерин кылган.

Экипаждың командириниң болгаш борт инженерниң байдалы эки. Ужудуушкуннуң программазын чедиишкинниг күүседип турар.

КӨДЭЭГЕ КУЛЬТУРА ХАНДЫРЫЛГАЗЫ

Чай — чылдың магалыг чаагай, нөгаан үези боорундан аңгыда, көдээниң ажыл-ишчилеринге чымыштыг үе. Чайын оларның каичаар ажылдаанындан беш чылдың тодарадыкчы чылында көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрерин улам көвүдедир дээш демиселдиг чедиишиини улуу-биле хамаарыр. Ынчангаш амгы хүннерде Мөген-Бүренниң, Кара-Хөлдүң тайгаларында хой ийикпе сарлык кадарчыларынга, Хендергейниң, Хендергениң чайлагларында сүт-бараан фермаларының саанчыларынга, Торгалыгда, Нарында хой кыргыкчыларынга, Өдүгенниң аргаларында иеижилерге ужуражып болур. Таңдының болгаш Бии-Хемниң тараа, сиген шөлдеринде, кайы-даа колхоз, совхозтарның суурларында келир дүжүттүң салымы дээш, мал чемин хөйну белетткээри дээш ажылдап турар механизаторларның кайызын ол дээр.

Чайлаларда, шөлдерде, шыктарда кижилериң күш-ажылчы бедик кедүрлүүшкүнү, кэйда-даа калбарган социалистиг чарыш бүгү культура болгаш уран үүл албан черлериниң ажылының хемчээлин калбартып, шынарын экижидерин негеп турар. Ажыл-ишчилериң күжениишкиннг херектери деткиири, ажыл-агый планнарының күүселдезинге политмассалыг, идей-кижизидилгелиг ажылдың бүгү хевирлери болгаш херектелдериниң дузазы-биле идиг бээри — хүниүң чугула сорулгазы. Ону чедиишкиннг шиитпирлээр төлээде, Культура бажыңы, клуб, библиотека бүрүзү амыдырал-биле харылзаазын быжыглаары, чарыштың идеяларын пропагандалаары, күш-ажылдың маадырларын алдаржыдары, чоннуң, ылаңгыя аныяк-өскеннің эстетиктиг кижизидилгезин күштелдирери чугула.

Бо чайын республиканың культура-чырыдыышкын албан черлери көдээ ишчиериң угаан-бодал хереглелдерин хандырар, дыштанылгазын чап организастаар дээш, элээн ажылдарны ылыып турар.

Эрзин районнуң Культура бажыңында «Хүлүмзүргү» деп агитбригада суурларга, фермаларга, бригадаларга, турлаларга доктаамал аалдап чедип турар. Оон концерт программазында тус-тус колхозтарның ажыл-агыйында чедиишиннерни мактап, четпестерни шүтүмчүлээн, мурнакчыларга байыр чедирген, чалгааларны болгаш ажыл чылыларны шооткан көргүзүүлер солун болгаш дээштиг. Ол агитбригаданың кежигүннери концерт үндүрүп аары-биле кызыгаарланмайн, хүннүң чугула айтырыгларынга хамаарыштыр беседаларны кылып, лекцияларны номчуп турар. Мөңгүн-Тайга, Чөөн-Хемчик районнарның «Дамырак», «Хемчиктиң аялгалары» деп агитбригадаларның дугайын база хамаар чугаалап болур.

Республиканың хөгжүм-шин театрының болгаш күрүне филармониязының артистери чазын, чайын барык бүгү районнарны эргип, оон иштинде эң ырак-узак Мөңгүн-Тайга, Тоджуга чедип, шиилерни, концерттерни чонга бараалгадып келген. Оларның гастрольдары ам-даа уламчылавышаан. Мергежилдиг профессионал артистерниң оюнун улуг таалал, сонуургал-биле көргенин дыңнадып, оларга өөрүп-четтиргенин илереткен чагаалар солун редакциязынга хөйү-биле кээп турар.

Ынчалза-даа көдээ чоннуң культура хандырылгазы улустуң өзүл өрөр негелделеринге дүүшпейн турарын демдеглээр апаар. Чижээ, «Сүт-Хөл» совхозтуң Ишкин, Кызыл-Тайга салбырларында көдээ клубтар, библиотекалар чон ортузунга массалыг ажылды куду деңнелдиг чорудуп келген. Ол совхозтуң Алдыы, Үстүү Ишкиннерде, Шом-Шумда мэлчыннарының дугайын чугаалаваска, салбырлар таптеринде безин концерттер, диспуттар, номчулга конференциялары ындахаал эрткилеп турар.

Чүгле кинолар үндурери-биле өйлешкеш, ажылдың өске массалыг хевирлерин, аргаларын ажыглавайн, бригадаларда, фермаларда ажыл-ишчилер-биле харылзаазын суларатган көдээ клубтар, библиотекалар Барыын-Хемчик, Бай-Тайга болгаш оон-даа өске районнарда база бар.

Ону чүгле ол культура-чырыдыышкын албан черлериниң ажылдакчыларының онаашкан хүлээлгезинге чоржаң, харыысалга чок чоруу-биле база хамаарышкан партия, совет, профэвилел, комсомол организацияларының чогуур кичээнгей салбайн турары-биле тайылбырлаар апаар.

Көдээниң ажыл-ишчилериниң культурлуг өзүлдезинге, корум-чурум үрээр, хууда ажыын сүрер, арагалаар, социалистиг өнчүге кам чок чоруктуң илерелдери-биле демиселге, эки үүлдерни пропагандалаарынга культура-чырыдыышкын албан черлери хейну кылып шыдаар. Күш-ажылдың мурнакчыларын алдаржыдары, амыдыралда эргиниң артыышкыннарын сойгалаары, чаа чаңчылдарны нептередири — культура ажылдакчыларының ыдыктыг хүлээлгези.

Районнуң партия, совет органнары, колхоз, совхозтарның парткомнары культура албан черлериниң ажылын хыналдага ап, оларга удуртулганы күштелдирип, көдээ ишчилерниң угаан-бодал негелделерин долдур хандырары чугула.

ЙУДР-ниң партия-чазак делегациязы Москвада

СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Совет чазактың чалаанын өзүгаар албанның аянчоруун кылып, Национал фронтунуң ТК-ның Чингине секретары, президент чөвүлелиниң кежигүнү, ЙУДР-ниң Дээди улус чөвүлелиниң доктаамал комитединиң даргазы Абдель Фаттах Исмаил баштаан Йемен Улус Демократтыг Республиканың партия-чазак делегациязы июль 18-те Москваа чедип келген.

ЙУДР болгаш ССРЭ-ниң күрүше туктары-биле шимээн Внуково аэродромунга делегацияны СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Н. В. Подгорный, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, СЭКП ТК-ның секретары Д. Ф. Устинов, албанның өске-даа кижилери уткуп алган.

Совет найысылаалдың ажылчы чоннарының төлөөлекчилери, Совет Эвилелинде өөренип турар араб студентилер аалчыларны чылыы-биле уткаан.

Ужуражып келгеннериң аразында ЙУДР-ниң ССРЭ-де элчини Мустафа Абдель Халек, даштыкы чурттарның ССРЭ-де дипломаттыг элчин черлериниң баштыңнары база турган.

Ужудуушкун шөлүнге шеригниң үш хевириниң хүндүлеп таныылын чыскаган болгаш ийи чурттарның гимнерин күүседкен.

Н. В. Подгорный болгаш Абдель Фаттах Исмаил совет дайынчыларының чыскаалының чаны-биле эткеп.

Абдель Фаттах Исмаил биле Н. В. Подгорнийниң олурупкан машиналарының эткеп кудумчуларын болгаш шөлдерин ийи чурттуң күрүше туктары-биле, «Совет Эвилелиниң болгаш Йемен Улус Демократтыг Республиканың улустарының аразында найырал быжыгын база хөгжүп турзун!» деп транспараитылар-биле шимээн турган.

(СЭТА).

МААДЫРЛЫГ КҮШ-АЖЫЛЫ ДЭЭШ

Москвага байырлыг хурал

Совет далайжыларның улуг байырлалы—ССРЭ-ниң далай садының флоду июль 18-те 50 чыл болган.

ССРЭ-ниң далай транспорту улус ажыл-агыйының бедик хөгжүлделиг адыры. Боттарының интернационалчы хүлээлгезин күүсетпишаан, бистиң Социалистиг Төрээн чуртувусту даштыкыга төлептиг төлээлел турар далайжыларга совет улус чоргаарланыр.

Далай транспортунуң юбилейинге холбаштырган байырлыг хурал Москвага, Кремльдиң Съездилер ордузунга болган.

Эштер А. Н. Косыгин, Ф. Д. Кулаков, А. Н. Шелепин, М. С. Соломенцев оларны чылганнар алыш часкаашкыны-биле уткааннар. Ол-ла президиумда —ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының оралакчылары Т. Кулатов, М. А. Яснов, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары М. П. Георгадзе, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчылары, ССРЭ-ниң министрлери, партия, совет, хөй-нинги организацияларының төлөөлекчилери, сураглыг шериг начальниктер, далай транспортунуң хоочуннары болган муриакчылары, даштыкы аалчылар.

Хуралды Моссовет күүскомунуң даргазы В. Ф. Промыслов ажыткан.

СЭКП ТК-ның Чингине секретары эш Л. И. Брежнев баштаан СЭКП ТК-ның Политбюро составын чылганнар хүндүлүг президиумга улуг сорук киришкиниг соңгаан.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының оралакчызы М. А. Ясновка сөс берген.

— Далай флоду—чурттуң чаңгыс аай транспорт четкинин үзүлбес кезээ—улус ажыл-агыйының улуг, бедик хөгжүлделиг адыры апарган. Оон хөгжүлдези Улуг Октябрьның тинлээнинің соонда баштайгы чылдарда эгелээн. Владимир Ильич Ленин далай ажыл-агыйын хөгжүдүрүнің айтырыгларын шиитпирлээринге боду хуузукда киржип турган. Партия болгаш чазак ленинчи айтыышкыннарны өзүгаар, далай транспортунуң айтырыгларын бирги чергениң кылдыр көрүп, шиитпирлеп турар—деп, М. А. Яснов чугаалаан.

СЭКП Төп Комитединиң, СЭКП ТК-ның Чингине секретары эш Л. И. Брежневке баштаткан оон Политбюрозунуң тайбыңны болгаш улустарының айыл чок чоруун быжыглаар талазы-биле идепкейлиг, үреттүнелдиг болгаш чайгылыш чок ажыл-чорудулгазын бүгү совет кижилер чаңгыс үн-биле деткип турарын оратор онзалап айыткан.

Түңнелинде М. А. Яснов далай транспортунуң ажылдакчыларының кызымаккай күш-ажылын партия болгаш күрүше белги-биле үнелеп турар болгаш олар совет улустуң чедиишкиннеринге төлептиг салыны чылыы-биле уткаан.

Ужуражып келгеннериң аразында ЙУДР-ниң ССРЭ-де элчини Мустафа Абдель Халек, даштыкы чурттарның ССРЭ-де дипломаттыг элчин черлериниң баштыңнары база турган.

Ужудуушкун шөлүнге шеригниң үш хевириниң хүндүлеп таныылын чыскаган болгаш ийи чурттарның гимнерин күүсеткен.

Н. В. Подгорный болгаш Абдель Фаттах Исмаил совет дайынчыларының чыскаалының чаны-биле эткеп.

Абдель Фаттах Исмаил биле Н. В. Подгорнийниң олурупкан машиналарының эткеп кудумчуларын болгаш шөлдерин ийи чурттуң күрүше туктары-биле, «Совет Эвилелиниң болгаш Йемен Улус Демократтыг Республиканың улустарының аразында найырал быжыгын база хөгжүп турзун!» деп транспараитылар-биле шимээн турган.

(СЭТА).

ТИИЛЕКЧИЛЕРГЕ КЫЗЫЛ ТУКТАР

СЭКП Бии-Хем райкомунуң бюрозу болгаш райкүүскомунуң хуралы болуп эткен. Анаа 1974 чылдың баштайгы чартыының социалистиг чарыжының түңнелдерин үнүргеен.

Көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрер болгаш күрүнеге садар талазы-биле планның онаалдаларын «Саян» совхозтуң ажыл-ишчилери ажыр күүсеткен. Ынчангаш ук ажыл-агыйга СЭКП райкомунуң болгаш райкүүскомнуң шилчиир Кызыл тугун тыпсырын шиитпирлээш, Күш-ажылчы алдарының тугун ол совхозка турасказаадын көлүргеен. «Кызыл тараачын» совхоз эткен чартык чылда эки көргүзүүлерни чедип алганын демдеглээн.

Сүт-бараан фермаларының аразында чарышка «Кызыл тараачын» совхозтуң Туранда төп сүт-бараан фермазы шылгаран, чартык чылда сүт бүдүрер болгаш күрүнеге садар планын чедиишкиниг күүсеткен.

Үлетпүр бүдүрүлге, тудуг болгаш садыг организацияларының чарыжында Туранның «Сельхозтехника» салбыры гергиндээн. Ук салбыр сайгарылга планын 140 хуу, тракторлар септээрин — 101, автомашиналарынын —120 хуу күүсеткеш, чүүк сөөргүрүнүң лаалгаанын ажыр боттандырган. Бо ийи коллективке СЭКП райкомунуң болгаш райкүүскомнуң шилчиир Кызыл тугун тывыскан.

К. АЛЕКСЕЕВ.

Ниитиниң малынга быжыг чем-суурун тургузаал

МАССАЛЫГ КИРГЕН

Таңды районда «Коммунизминиң херели» колхоз мал чеминиң белеткелинче массалыг кирген. Бо хүннерде колхозтуң сиген шөлдеринде механизастаттынган бир бригада, аът-биле сиген кестирер ийи машина ажылдап турар. Оон ашкы колхозтуң хойжулары, Кочетово суурда албан организация черлериниң коллективтери июль 15-тен эгелеп сигенни хол кадыыры-биле кезип кирген.

Бо хүннерге чедир колхозтуң мал чеминиң белеткекчилери 600 гектар ажыг черниң сигенин кескен. Тракторларның кестирип турар черлери делгем сиген шөлдери эвес, а тулаалыг шыныаларның дөңгеликтер, талдар, хараганнар аразы, тулаа, суглар ыдыы берге черлер. Ынчалза-даа багай эвес ажылдап турар.

Сиген кезилдези-биле болериниң, пресстээриниң аразы узамдыкпайн турар. Бо ажылдарда четчир техниканы быжыглаан. Ынчангаш олар кургай берген сигенни кезилде-биле сүрүштүр чорудуп орар. Бо хүннерге чедир ол звенолар 60 ажыг тонна сигенни пресстээн.

Ажыл-агыйның мал чеми белеткеп турарында бир эки үүл болза, пресстеттинген сигенни фермаларже удур дажыглап турары болур. Бо ажылда тергелиг ийи тракторну быжыглаан. Чоокку хүннерге чедир төп сүт-бараан фермазында 40 тонна ажыг пресстээн сигенни чедирген. Бир эвес бо темп-биле ажылдаар болза, колхоз мал чемин четчири-биле белеткеп ап шыдаар.

Ч. САЛЧАК.

МУҢ ТОННА САРААТ

Никита Медведевтиң удуртканы сиген кестирер беш тракторлуг звено эки ажылдап турар. Кижи бүрүзү хүнде 16 гектар чернин сигенин кестирер турган, доктаамал ажыр күүседип келген.

Сиген кезер тракторларды механизаторлар Иван Петров, Михаил Бушмянов, Александр Семенов, Леонид Чебачаков хүн нормазын 110—130 хуу күүседип келген толептиг ажыл-ишчилер болду.

Кестинген сиген кургаан соонда дораан-на тускай звенолар ону болуп, сараатта турар. Олар ажылды бичин-даа саадатпайн, эки шынарлыг кылып келген. Соолгу хүннерге чедир мун тонна сигенни сараатта турган. Мында ажылдап турар Виктор Зайцевтиң, Ондар Суге-Маадырның звенолары сиаашкан ажылынга эз-харыысалгалыг болуп келгениңден, багай эвес көргүзүүлерни чедип алган.

Дуржулга станциязында сигенчилер ортузунда социалистиг чарышты организастаары, мактаарының хемчегларни ажылдап кылган. Сиген кезилдези эгелээнден бээр эрткен хонуктарда звенолар аразында социалистиг чарыштың түңнелин үндүрген. Моон соңгаар чарыштың түңнелин беш хонгаш үндүрерин доктааткан.

Станцияның дирекциязы, партия болгаш профэвилел организациялары механизастаттынган бригаданың кежигүннери хүлээлгезин багай эвес күүседип турарын демдеглээн. Социалистиг чарышка Виктор Зайцев удурткан звено бирги черни эгелээш, шилчиир Кызыл тукту, акча шаңналын алган.

Сиген белеткээр механизастаттынган бригада четчир санныг мал чемин белеткеп ажыр дээш кызымак ажылдап турар.

Х. ТААН-ООЛ.

ЧУРУКТАРДА: (солагай талаадан) тракторлар сиген кезилдезинде; звено удуртукчузу Никита МЕДВЕДЕВ.

А. СОДУНАМНЫҢ фотолары.

ХАЙНЫККАН ИШ

ЧАДААНА. Чөөн-Хемчик районнуң колхозтары болгаш совхозтары бо чылын 14 муң 847 тонна сигенни мал чеминге белеткээр планныг. Агаар-бойдустуң таарымча чок байдалы турда-даа, ол сорулганы күүседир дээш бүгү ажыл-агыйлар сиген белеткелинче кирген.

Сиген кезилдези эгелээнинден бээр районда 90 тонна сараттарны тургузган. СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң механизастаттынган ийи бригадазы Хөндергейниң Кара-Суг, Бора-Булак ховуларында сиген белеткелин чорудуп, 50 тонна сигенни сараттаан. Ол ышкан «Октябрь 30 чылы» колхоз, «Алдан-Маадыр» совхоз өске ажылагыйлардан мал чеминиң белеткелин шалыпкын чорудуп турар.

Район 300 тонна будук-бүрү белеткээр даалгазының 210 тонназын белеткээн. «Чыраа-Бажы», СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтар болгаш «Октябрь 30 чылы» колхоз будук-бүрү белеткээр планын бүдүп чартык, ийи катап ажыр күүседкеевеш, мурнакчыларының одуруунда саадын турар.

САРЫГ-СЕП. Каа-Хем районнуң «Тиилелге» колхозунуң ажыл-ишчилери ниитиниң малынга четчир санныг мал чемин белеткээр сорулга-биле үш звенолуг механизастаттынган бир бригаданы тургускан.

Ажыл-ишчилер чаңгыс болгаш хөй чылдыг тарымал 250 гектар сигенни кестирип, 30 гектарын бөлдүргеш, 270 цеттнерин сараттаан тургускан. Сигенчилер бо хүннерде Бүрен ушуун тереп сигенниг черлерин кестирип киришкен.

А. КУМАЯК.

Совет хөрөөженнер комитединде

Июль он сесте Совет хөрөөженнер комитединиң Президиумунуң хуралы болган. Комитет даргазы В. В. Николаева-Терешкова бодунуң илеткелинге келир чылын болур хөрөөженнерни Бүгү-делегей конгрезинге белеткел ажылдарынга хөрөөжен чонну хаара тударының дугайын чугаалаан.

1975 чылды хөрөөженнерниң Бүгү-делегей хүнү кылдыр чарлааны биллиңгир болгай. Социалистиг чурттарның хөрөөженнер организацияларының төрөөлекчилериниң «Хөрөөженнерни ниитилелбудуруге ажылынга киржилгеи» деп темалыг семинар эн чугула хемчеглериниң бирээзи болур.

(СЭТА).

РЕСПУБЛИКАНЫҢ КОЛ ТУДУУ

Эрткен чылын парлап үндүрген чурт чуруктарында Усинск аттыг суур чок, ынчалзажок каш чылдар эрткен соонда Печораның эринге 50 муң кижи чурттакчылыг чаа доорай өзүп келир.

«Коминефть» каттыжыышкынның ажыл-ишчилери Усинскиниң арбын нефть байлактыг чаа черни Приполярениң кадыг-дошкун байдалдарында шиитгээдип ап турар. 27 скважинаның хопук санында берип турары 5—6 муң тонна одаар үүл нефть дамчыдылгазын таварты Ухтаже барып турар. Усинскиниң нефтизи чыл төнчүүнде Ухта—Ярославль аразының нефть дамчыдылгазын таварып эртер. Беш чылдың тодарадыкчы чылында усинскижилер 2 миллион 800 муң тонна нефтиин тывар.

Усинск ам Коми АССР-ниң кол тудуу. Ону тударынга республиканың улуг бүдүрүлгелери боттарының салымшкынын киирип турар. Чижээ, Сыктывкарның «Компромжилстрой» трезн баштайгы 119 квартиралыг улуг панель чуртталга бажыңын болгаш 640 өөреникчи өөренир школаны тудуп турар.

В. ШАРКОВ,
СЭТА-ның корр.

ХАЙНЫЫШКЫННЫГ

Рязань области ниитиниң малынга чемнер белеткелин механизастаан 900 отрядтар болгаш звенолар чорудуп турар. Олар ам безин сенажты эрткен чайындаазындан хөйну курлавырлаанар.

Областың Скопинск, Ухоловск, Рязанск районнарында мал чеминиң белеткелчилери оңза хайныышкынныг ажылдап турар. Олар хүн санында-ла чечектелдир үнген янзы-бүрү өт-сигенни, тарымал сигеннери, клеверни беш болгаш оон-даа хой муң тонна кылдыр оңгарларга курлавырлап турарлар.

Көдээниң ажыл-ишчилериниң сенаж салып алырынга үлетпүр бүдүрүлгелериниң ажылчыннары, албан-хаакчылары, школачылар дузалажып турар. Мал ажылдыг дыка хөй ажыл-агыйлар сигенни, сенажты, сиген далганы бүдүн чартык болгаш ийи чылга четчир жылдыр белеткеп курлавырлаар.

(СЭТА).

СОВЕТ ТЫВАНЫҢ КҮШ-АЖЫЛЧЫ БАЗЫМНАРЫ

Республиканың улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң күрүне планының 1974 чылдың бирги чартыында күүселдезиниң түңнелдериниң дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ СТАТИСТИКА ЭРГЕЛЕЛИНИҢ ДЫҢНАДЫЫ

Тыва АССР-ниң ажылчы чоннары партияның XXIV съездизиниң шиитпирлерин амыдырала боттандырып, республиканың 30 чыл болур оюнга эки белектерлиг ужуражыр дээш социалистиг чарыышты калбартышаан, беш чылдың дөртү чылында экономиканы болгаш культураны хөгжүдер, чоннуң чаагай чоруун бедидер талазы-биле чаа-чаа чедишкиннерни чедип ап турар.

I. ҮЛЕТПҮР.

Үлетпүр продукциязын бүдүрериниң кол-кол хевирлерин өстүрериниң болгаш сайгарарының талазы-биле чартык чылдың планыг көргүзүглери күүселтинген. 1973 чылдың ол үеэниге деңнээрге үлетпүр бүдүрүлгезиниң өзүлдези 7,4 хуу болган.

Кол-кол адырларның үлетпүр бүдүрүлгезин өстүрериниң болгаш сайгарылга планын күүселткени дараазында чурагайлар-биле тодараттынар:

	Хуулар-биле	
	Чартык чыл планын күүселткени	Эрткен чылдың ол үеэниге деңнээрге
Республика ниитизи-биле	103	107
Электроэнергетика	—	110
Одалга үлетпүү	109	113
Өңнүг металлургия	109	105
Металл ажылдап кылыры	99	107
Ыяш болгаш ыяш ажылдап кылыр үлетпүр	102	112
Тудуг материалдары үлетпүр	100,9	100,5
Чиик үлетпүр	98	114
Аъш-чем үлетпүү	103	109

Электроэнергетика, одалга болгаш аъш-чем үлетпүрлери бедик темпилер-биле хөгжээн.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 8 хуу өскен. Үлетпүр продукциязының бүгү өзүлдези күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезиниң күсели-биле чедип алдынган. Каа-Хемниң хөмүр-даш разрези, Тываның электри четкилери, «Тыва кобальт» комбинатты, Чадаананың үс заводунун, Кызылдың сайгарылга базазының коллективтери күш-ажылдың эң бедик өзүлдезин чедип алган.

Продукция сайгарарының, үлептүр продукциязының хемчээлин өстүрериниң болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң чартык чыл планнарын бүдүрүлге коллективтериниң күүселткени:

	Хуулар-биле		
		Эрткен чылдың ол үеэниге деңнээрге	
	План күүселдези	Бүдүрүлгениң ниити хемчээли	Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү
Эвилея чагыргалыг үлетпүр	103	105	108
Оон иштинде:			
«Тыва даг-дүгү» комбинат	100,5	108	110
Каа-Хем разрез	109	113	118
Тываның электри четкилери	—	110	109
«Тыва кобальт» комбинат	109	112	116
Терлиг-Хая бүдүрүлгези	113	76	70
«Тудуг кезектери» комбинат	101	83	95
Ак-Довуракты үлетпүр бүдүрүлгелер комбинады	101	107	106
Республика чагыргалыг үлетпүр	102	109	107
оң иштинде:			
Эт комбинады	101	109	110
Сүт комбинады	106	108	107
Аъш-чем эргелели	98	105	105
Кызылдың хлеб заводу	97	98	98
Чадаананың —«—	94	94	94
Ак-Довуракты —«—	100	105	103
Хову-Аксының —«—	101	103	110
Бай-Хаактың —«—	100	119	131
Пиво заводу	99	118	115
Тараа продуктулар эргелели	112	120	113
Кызылдың сайгарылга базазы	114	125	120
Чадаананың тараа пунктузу	105	100	92
Балык заводу	100	99,2	99,2
Респотребсоюзтуң промкомбинады	117	122	118
Типография	101	101	108
Даараныла комбинады	93	121	109
Алгы заводу	105	105	105
Караа четпестерниң өөредилге-бүдүрүлге чери	102	106	102
Тудуг үлетпүр материалдарының каттыжылышкыны	102	107	107
Кызыл-Мажалыктың туйбу заводу	106	112	109
«Тыва көдээ тудуг» трест	108	128	105
Шуурмактың ыяш пунктузу	111	134	120
Туранның —«—	103	120	88
Ыяш ажыл-агый эргелели	98	106	104
«Тудуг кезектери» завод	77	83	91
Улуг-Хемниң ыяш үлетпүр ажыл-агыйы	107	111	107
Автосептелге заводу	96	107	105
Республиканың «Сельхозтехника» каттыжылышкыны	99,9	106	112

Бирги чартык чылда үлетпүр продукциязының кол-кол хевирлерин бүдүргени:

	Чартык чылда бүдүргени	1973 чылдың ол үеэниге удур, хуу-биле
Электроэнергия—млн. квт. шак	76,8	111
Хөвүр-даш—муң тонна	316	113
Тудуг туйбузу—муң кезек	15,1	106
Тудуг чугайы—тонна	1051	75
Чыыр эптээр демир-бетон болгаш бетон кылыглар—муң кубометр	15,7	89
Сорттуг даг-дүгү—муң тонна	28,8	121
Мебель—муң рубль	453	108
Тудуг болгаш, одаар ыяштың өөртүлгези—муң плот. м³	161,1	107
Оон иштинде тудуг ыяжы—муң плот м³	143,8	112
Дилиг материалдары—муң плот. кубометр	66,1	104
Хөм идиктер—муң эжеш	41,7	113
Кидис идиктер—муң эжеш	36,9	104
Даараан кылыглар—муң рубль	626	111
Эт (I категориялыг субпродуктулары-биле)—тонна	3215	106
Колбаса кылыглары—тонна	647	109
Мал үзү—тонна	295	100,7
Чалан сүт продуктулары—тонна	7697	125
Далган—тонна	6283	95
Комбикорм—тонна	6528	115
Хлеб болгаш хлеб-булочка кылыглары — тонна	9081	102
Кондитер кылыглары—тонна	404	98
Дус (чемге хереглээр)—тонна	6397	116
Туткан балык—тонна	111	105
Пиво—муң даллитр	107	160
Эзиртпес суксун—муң даллитр	37	71

1974 чылдың бирги чартыында пландан ажыр 31 муң тонна хөмүр-дашты, 2253 тонна сорттуг даг-дүгүн, 12,2 муң эжеш хөм болгаш 3,9 муң эжеш кидис идиктерни, 27 тонна колбаса кылыгларын бүдүрген.

Продукцияның бот-үнезин чиигедир талазы-биле план күүселтинген.

Оон-биле чергелештир үлетпүрде чамдык четпестер бар. Чартык чылдың планы ниитизи-биле күүселтинген-даа болза, чамдык бүдүрүлге коллективтери плённыг онаалдаларын күүселтпээн. 11 бүдүрүлге коллективи сайгарылга хемчээлиниң болгаш үлетпүр бүдүрүлгезин өстүрериниң плённарын күүселтпээн, а 8 коллектив үлетпүр бүдүрүлгезиниң хемчээлин эрткен чылдың ол үеэнде турганындан кудулаткан. 15 коллектив күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүн планын күүселтпээн. Бирги кварталда туйбу, тудуга хереглээр чугай, мебель, эзиртпес суксуннар, комбикорм бүдүрериниң планы күүселтинмээн.

II. КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙ

1974 чылда көдээ ажыл-агыйның бүгү культураларын 367,1 муң га шөлге тараан. Кызыл-тастың, суланың, картофельдиң, силос культураларының, хөй чылдарда үнер сигенниериниң тарылгазы эрткен чылда турганындан көвүдээн. Чазын чажар культураларның тарылга планы 99 хуу, оон иштинде кызыл-тастын — 103 хуу күүселтинген. Сорттуг үрезиннер-биле тараан шөлдериниң хемчээли эрткен чылда 69 хуу турганындан бо чылын 74,4 хуу чедир өскен.

Ниитизи-биле тарылга шөлдериниче 114,7 муң тонна өдекти сөөрткен, 81,3 муң га шөлге тараанны чайын чарган черлерге чаштырган.

Июль 1-де байдал-биле алырга, колхозтарның болгаш совхозтарның шөлдеринге 1997 эталон тракторлар ажылдап турган, чижеглеп шилчиткен га-биле алырга, 764 муң га (эрткен чылдыындан 2,4 хуу хөй) гектар чер ажылдап кылдынган. 1973 чылда бир эталон трактор-биле 374 га черни ажылдап кылган болза, 1974 чылда 382 ганы ажылдап кылган. Тракторлар септелгезиниң планы июль 1-ге чедир 93 хуу күүселтинген.

Көдээниң ажыл-ишчилери дүжүт ажаап алышкынынга белеткелди эгелээн. Тараа комбайннарының 25 хуузу, чүк машиналарының 71 хуузу септеттинген.

Колхозтарның болгаш совхозтарның мал продуктуларын бүдүргени:

	Июль 1-де		
	1974 чыл	1973 чыл	1973 чылдың ол үеэниге деңнээрге, хуу-биле
Эт (коң деңзи)—муң тонна	3,2	3,3	103,1
Эт (дириг деңзи)—муң тонна	6,4	6,6	104,4
Сүт—муң тонна	14,9	15,7	104,8
Дүк—тонна	730	773	100,6
Чуурга—млн. борбак	6,7	6,9	102,9

1974 чылдың бирги чартыында коң деңзи-биле алырга 0,1 муң тонна эътти, 0,8 муң тонна сүттү, 43 тонна дүктү, 0,2 млн. борбак чуурганы эрткен чылдың ол үеэнден хөйну бүдүрген.

Эрткен чылдың ол үеэн-биле деңнээрге бо чылдың июль 1-ге чедир бир инектен саал алыр сүт 14 кг-га (1,6 хуу) көвүдээн. А бир хойдан кыргаан дүк 1,3 хуу арбыдаан. Куш чуургазы алыры кудулаан.

Колхозтарда болгаш совхозтарда маллың баш санының көргүзүү:

	Июль 1-де, муң баш		Эрткен чылдың ол үеэниге деңнээрге, хуу-биле
	1973 чыл	1974 чыл	
Мыйыстыг бода мал	119,3	122,5	102,7
Оон иштинде инек	38,5	39,7	103,1
Хавын	16,3	12,8	78,9
Шээр мал	1293,8	1366,5	105,6
Чылгы	32,1	31,3	97,4
Тева	1,6	1,5	96,6
Иви	10,3	11	106,6

1973 чыллың ол үеэниге деңнээрге мыйыстыг бода малдың баш саны 3,2 муң башка, шээр малдың — 72,2 муң, ивиниң 0,7 муң башка өскен, ынаалзажок чылгы болгаш тева малдың баш саны кудулаан.

Ажыл-агыйларның бүгү категорияларын катай алырга күрүнеге мал продуктулары садарының планыг көргүзүглериниң күүселдези:

	Июль 1-де		1973 чылга деңнээрге, хуу-биле
	1973 чыл	1974 чыл	
Мал, куш эъди (коң деңзи)—муң тонна	5,2	5,3	101,9
Мал, куш эъди (дириг деңзи)—муң тонна	8,8	8,9	101,3
Сүт—муң тонна	12,3	13,3	107,8
Дүк—тонна	979	933	95,2

Мал садып алырының чартык чыл планы 7 хуу, сүттүү—11 хуу, дүктүү—37 хуу ажыр күүселтинген.

Көдээ ажыл-агыйның материал-техниктиг базазы быжыккан. Эрткен чартык чылда төпчүттүнген болгаш төпчүттүнмээн капитал салыышкыннарның күсели-биле 620 баш мыйыстыг бода малга 14 муң 600 баш шээр малга кажааларны туткан. Ол дээрге эрткен чылдың бирги чартыындан 82 хуу хөй боон турар. 12500 га одарларны суттатыткан, ол эрткен чылдыындан 4 хуу хөй.

Эрткен айларда көдээ ажыл-агый 368 тракторну, 302 чүк автомашиназын, 150 комбайнны алган. Ажыл-агыйлар, эрткен чылдың ол үеэнден 644 тонна хөй азы ниитизи-биле 7400 тонна минералдыг чемишчидилгелерни алган.

III. ТРАНСПОРТ БОЛГАШ ХАРЫЛЗАА

Ниити ажыглалдын автотранспортунуң чүк сөөртүлгезиниң болгаш саарылгазының планы бирги чартык чылда күүселтинмээн. Эрткен чылдың ол-ла үеэн-биле деңнээрге, чүк саарылгазы 9,6 хуу, чүк сөөртүлгези 2,1 хуу көвүдээн. Бирги чартык чылда 17,2 миллион пассажирлерни сөөртүкен, ол болза планга хамаарыштыр 103,2 хуу болгаш эрткен чылдың бирги чартыынга хамаарыштыр алырга 107,7 хуудур.

Агаар транспорту пассажирлер сөөртүрүнүң чартык чыл планын 101,5 хуу, чүк сөөртүлгезиниң—84,3 хуу күүселткен. Харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелели тариф орулгаларының талазы-биле чартык чыл планын 101,8 хуу, харылзаа продукциязының талазы-биле —99,0 хуу күүселткен. Эрткен чылдың ол-ла үеэн-биле деңнээрге, тариф орулгалары 6,3 хуу, продукцияның хемчээли —5,5 хуу оскен.

Хоорай болгаш көдээ телефон харылзаазының абонентилериниң немелде өзүлдезиниң талазы-биле план күүселтинген.

IV. КАПИТАЛ ТУДУГ

1974 чылдың баштайгы чартыында акшаландырыышкынының бүгү-ле үнер дөстериниң күсели-биле республикага смета өртээ 17,3 миллион рубль болуп турар, оон иштинде бүдүрүлге онаалдалыг объектилер талазы-биле —9,1 миллион рубль болуп турар кол фондуларны ажыглалга киирген. Эрткен чылын ол-ла үеэн-биле деңнээрге, кол фондуларны ажыглалга киирери 9 хуу көвүдээн.

Идикти дүрген септээриниң талазы-биле эълчегде 260 эш идикти септээр бүдүрүлгени, электри дамчыдылгазының 101 километр бедик вольтулуг шугумун ажыглалга киирген.

1974 чылда улус ажыл-агыйын хөгжүдеринге 97 миллион рубльди, оон иштинде бирги чартык чылда—44,4 миллион рубльди дозевилээн. Бо чылдың баштайгы чартыында капитал салыышкыннарының херек кырында хемчээли 40,1 миллион рубль болган болгаш эрткен чылдың ол-ла үеэнге бодаарга 24,3 хуугга өскен.

Капитал салыышкыннарының болгаш кол фондуларны ажыглалга киирериниң талазы-биле план 1974 чылдың бирги чартыында чедир күүселтинмээн. ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң министерстволарының болгаш ведомстволарының тудугларының талазы-биле тудуг-монтаж ажылдарының чартык чыл планы 120 болгаш 114,9 хуу кылдыр күүселтинген болза-даа, бистиинде ол бир хуугга чедир күүселтинмээн, эрткен чылдың ол-ла үеэнге бодаарга немелде өзүлде 9 болгаш 23 хуу болган. Чер-чер Советтериниң тудугларының талазы-биле тудуг-монтаж ажылдарының планы 87,5 хуу күүселтинген, эрткен чылдың ол-ла үеэнге бодаарга немелде өзүлде 2,5 хуу болган.

Күрүнениң керээ өзугаар ажылдаар тудуг-монтаж организациялары баштайгы чартык чылдың планын 100,9 хуу күүселткен. Эрткен чылдың ол-ла үеэнге бодаарга, керээ өзугаар ажылдарның хемчээли 3,2 хуу көвүдээн.

Республиканың тудуг трестериниң талазы-биле керээ өзугаар ажылдарның ниити хемчээлиниң планының күүселдезин болгаш темпизиниң өзүлдезин көргүзүүрге болза:

	Чартык чыл планының күүселдезиниң хуузу	1973 чылдың баштайгы чартыынга хамаарыштыр, 1974 чылда, хуу-биле
«Тыва тудуг» трест	100,0	111,8
«Тыва көдээ тудуг» трест	101,2	108,3
«Тыва септелге тудуг» трест	102,7	94,8
«Тыва суг тудуг» трест	95,0	103,8

Керээ өзугаар ажылдаар организацияларының куш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң талазы-биле планы 1974 чылдың бирги чартыында күүселтинген. Эрткен чылдың бирги чартыы-биле деңнээрге, тудуг-монтаж ажылдарында болгаш дузалакчы бүдүрүлгелерде ажылдап турар ажылдакчыларның куш-ажылының бүдүрүкчүлүү 6 хуу, ортумак ажыл төлевири —2 хуу өскен.

Тудуг-монтаж ажылдарының херек кырында бот-үнезин планда көрдүнгенинден 64 муң рубльге хөй болган. «Тыва тудуг» трестиң талазы-биле ол 100 муң рубльге, «Тыва көдээ тудуг» трестиң талазы-биле 200 муң хире рубльге хөй болган.

V. ЧОННУҢ МАТЕРИАЛДЫГ ЧААГАЙ БАЙДАЛЫНЫҢ БОЛГАШ КУЛЬТУРЛУГ ДЕҢНЕЛИНИҢ ӨЗҮЛДЕЗИ

Улус ажыл-агыйының бүгү адырларында ажылдап туралардың саны эрткен чылдың ол-ла үеэн-биле деңнээрге 1974 чылдың бирги чартыында 2,5 хуу көвүдээн.

Ажылдан турар кижи бүрүзүнүң, айда ортумак ажыл төлевири 129,9 рубль болуп, эрткен чылдың бирги чартыы-биле деңнээрге 2,6 хуу өскен.

1974 чылда республиканың ажаалга кассаларына чоннуң акша шыгжамыры көвүдээн. 1974 чылдың июль 1-де байдал-биле алырга, салыкчыларның саны 60,6 муң кижи, шыгжаан акшанын артынчызы 31,7 миллион рубль болган. Эрткен чылдың бирги чартыы-биле деңнээрге салыкчыларның саны 3,5 муң кижиге өскен, салыышкынның артыы 3,3 миллион рубль болган.

Күрүне болгаш кооператив садыының (ниитиниң чемненилгезин катай алырга) үүрмектеп садар бараан саарылгазы 86,5 миллион рубль болган болгаш 1973 чылдың бирги чартыы-биле деңнээрге 8 хуу көвүдээн.

Республиканың кол садыг организацияларының талазы-биле үүрмектеп садар бараан саарылгазының 1974 чылдың бирги чартыында планының күүселдези дараазында саннар-биле тодаргайлаттынар:

	Херек кырында млн. рубль-биле	Планга хамаарыштыр хуу-биле (немелде онаалданы киириштирбишаан)
Республикада ниитизи-биле	86,5	102
Оон иштинде:		
Респотребсоюз	44,3	100,6
Садыг министерствозу	34,2	103
«Тыва даг-дүгү» комбинатта ОРС	5,4	106
Аптека эргелели	0,6	96
«Союзпечать»	0,6	100,2

Бирги чартык чылдың планын Аптека эргелели, Амыдырал хандырылга министерствозу, Анчылар болгаш балыкчылар ниитилели, ыяш ажыл-агыйлары күүселтээн.

Республика чагыргалыг үлетпүр бүдүрүлгелери садыг организацияларына калбак хереглелдиг бараанларын бээриниң планын 85 хуу күүселткен.

Эрткен чылдың ол-ла үеэн-биле деңнээрге, чонга ачы-дуза чедиреринiң ниити хемчээли 12 хуу өскен, оон иштинде көдээ черге —6 хуу өскен, 1974 чылдың бирги чартыының планы 102 хуу күүселтинген.

Чоннуң амыдырал хандырылгазының планының күүселдези болгаш 1973 чылдың бирги чартыы-биле деңнээрге оон хемчээлиниң өскерлиишкини мындыг болуп турар:

	Ачы-дуза чедиринишкиниң 1974 чылдың бирги чартыында ниити хемчээли рубль-биле	План күүселдези, хуу-биле	1973 чылдың бирги чартыынга хамаарыштыр 1974 чылда хуу-биле
Тыва АССР ниитизи-биле	1844	102	112
Хоорай черлер	1142	108	116
Көдээ черлер	702	93	106
Амыдырал хандырылга министерствозу	1200	99,3	108
Хоорай черлер	621	108	110
Көдээ черлер	579	91	106
Коммунал ажыл-агый министерствозу	427	107	112
Хоорай черлер	363	110	116
Көдээ черлер	64	93	92

Чуртталга тудуунга күрүнениң капитал салыышкыны (колхозтар чокка) 1974 чылдың бирги чартыында 110 хуу шинчээттинген болгаш эртен чылдың ол-ла үеэниге бодаарга 0,3 хуу көвүдээн.

Акшаландырыышкынның бүгү-ле үнер дөстериниң күсели-биле ниити чуртталга шөлүн ажыглалга киирериниң планы 66 хуу күүселтинген, 1973 чылдың бирги чартыы-биле деңнээрге чуртталга шөлүн 1152 дөрбелчин метр ааны 3 хуу хөйну ажыглалга киирген. Чер-чер Советтериниң организацияларындан чуртталга шөлүн ажыглалга киирериниң чартык чыл планын 63 хуу күүселткен, эрткен чылдың ол-ла үеэн-биле деңнээрге ону ажыглалга киирери 35 хуу эвээжээн.

Культура-амыдырал тудуунга капитал салыышкыны бирги чартык чылда 3,6 миллион рубль болган болгаш эрткен чылдың бирги чартыы-биле деңнээрге ол 18 хуу көвүдээн, чартык чыл планының күүселдези 73 хуу болган.

Улус өөредилгези улам ыцай хөгжүп турар. 1974 чылда 3212 аныяк соолдар, кыстар бышкан билигниң аттестадын алган, оларның иштинден 977 кижи школаны бүдүрүлгеге ажылдавышаан өөренип дооскан, 5747 кижи сес чыл школазын дооскан, оон иштинде кежээки (эълчеглиг) ниити өөредилге школаларының сески клазын 783 кижи дооскан.

Кызылдың башкы институту бо чылын аныяк 177 специалисти белеткеп үндүрген, оларның иштинден бүдүрүлгеге ажылдавышаан турган 67 кижи дооскан.

Республиканың тускай ортумак өөредилге черлерин 755 кижи дооскан, оларның иштинден бүдүрүлгеге ажылдавышаан турган доосканнар— 146 кижи.

Бирги чартык чылдың дургузунда республикага 175 киноустановка, 194 клуб албан черлери, 156 массалыг библиотека, республика театры ажылдап турган.

Шин көргеннериниң саны 65 муң кижи ашкан, концерттер көргеннер—206 муң кижи, киносеансылар көргеннер—3 миллион ажыг кижи болган.

Чонга медицина хандырылгазы эвилээн. 1974 чылдың июль 1-ге чедир эмчилериниң саны 612 кижи, диш эмчилери—27, кижи. эмнелге орунларының саны—3745 болган.

Республикада чылды өттүр ажылдаар, 400 орунуг ийи санатория ажылдап турар. «Азас» болгаш «Жарки» турист базаларына база бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының дыштанар бажыңнарына бо чайын 800 ажыг кижи дыштанар.

1974 чылдың январь 1-ге чедир школа назыны четпээн уруглар албан черлериниң саны 194 турган, ол албан черлериниге турган уругларның ниити саны 12666 кижи болган. Школа назыны четпээн уруглар албан черлериниң болгаш оларга турар уругларның саны чылдың-на өзүп турар.

Чайгы үеде 6 муң хире уруглар пионер лагерьлериниге дыштанырлар.

ТЫВА АССР-НИҢ СТАТИСТИКА ЭРГЕЛЕЛИ

СОВЕТ КИЖИНИҢ ЧААГАЙ ЧОРУУНГА

СЭКП обкомунуң ийиги пленумунуң түңнелдери болгаш чоннуң коммунал-амыдырал, садыг-хандырылгазын эжиждериниң талазы-биле хоорайның партия организациязының сорулгаларының дугайында айтырыгны Кызылдың партия активиниң хуралыныа чугаалашкан. Ол талазы-биле илеткелди СЭКП Кызыл хоркомунуң секретары Ю. С. Путинцев кылган.

Беш чыллың тодарадыкчы чылының планнарын болгаш социалистиг хүлээлгелерин чедишкиниг күүседир дээш найысылалдың үлетпүр, тудуг, транспорт, амыдырал хандырылгазының бүдүрүлгелериниң ажылдакчыларының күжеиишкиниг ажылдап турарын илеткелчи демдеглээш, бирги чартык чылдың түңнелдериниге доктааган.

Хоорайның 5 бүдүрүлгези, чоннуң амыдырал хандырылгазына дорт хамаарылгалыг хлеб, пиво заводтары, даараныла комбинады, автосептелге заводу, «Тудуг кезектери» комбинат чартык чыл планын күүселтээн.

Чоннуң коммунал-амыдырал, садыг хандырылгазын эжиждериниң талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлериниге дүүштүр Кызылда хандырылга бүдүрүлгелериниң материал-техниктиг базазы быжыгып турар. Идик мастерскаязы, магазиннер, аргыжылга билеттери садар агенство чери чергелиг чаа бүдүрүлгелерни ажыглалда киирген. Чонга ачы-дуза чедиреринiң хемчээли, хевирлери көвүдээн. Амгы үеде амыдырал хандырылгазының коллективтери 20 хевириниң ачы-дузазын, а садыг организациялары—18 хевирин көргүзүп турар.

Хандырылга бүдүрүлгелериниде беш чылды хуусаа бетинде күүседир дээш чаржып турарларның саны өскен. Чүгле Кызыл-садыгда безин 115 садыгжыга коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы бедик атты тыыскан. 2 бригада коммунистиг күш-ажылдың коллективи болган, күш-ажылды коммунистиг өзү-биле көөрү дээш шимчээшкинде 320 ажыг кижи киржип турар. Бараан саарылгазын улгаттырары, хандырылганың культуразын бедидери мшкаш, хөй кижилиг улуг коллективтиг амыдыралчы айтырыгларны партбюронуң, коммунистерниң ниити хуралдарынга чугаалажып, өөаа үндүрген хемчеглериниң күүселдезин контрольга алганындан хоорайның садыг четкизи деп-десги ажылдап, коллектив планны болгаш социалистиг хүлээлгелерни күүседип турар.

Чоннуң коммунал-амыдырал хандырылгазын үениң негелдезин өзугаар сайыраңгайжыдары чугула. Ынчалда-даа бо улуг ажылда четпестер хөй. Ол дугайын партия активиниң хуралынга санал берген эштер улуг сагышсырал-биле чугаалап турган. Ажылчы чоннарның чамдык бараанларга негелдезин садыг организациялары хандырбайн турар. Мебель аймаанга электробараанларга, ногаага хереглелди ыракта хандырбайн турарының чылдагааны болза, садыг базалары, үлетпүр бүдүрүлгелер-биле Кызыл-садыгның аразында дуржулгаларның үстүп турары болур. Улуг-Хем ыяш үлетпүр ажыл-агыйы мебель бүдүрериниң эвээжеткен, ыяш ажылдап кылыр бүдүрүлгелерге артынчы, кезиндиден хереглел, ажыл-агый бараанларны кылырын практикалавайн турар. Ногаа өстүрериниге специализастаттынган «Кара-Хаак» совхоз ногааның эрте быжар сорттарын өстүрбейн турар.

Актив хуралынга аъш-чем үлетпүрүнүң эргелелинге, оон Кызылда бүдүрүлгелериниге хамаарыштыр шугумчүлел шыңгыы болган. Кызылдың хлеб заводу бүдүрериниг шинчээдип алганы хлеб-булка кылыгларын белеткевейн турар, хлеб-булка, кондитер аймааның ассортиментизи кызыы, шынары чавыс. Заводту эде дериири, инженержи удуртулганы экижидери чугула деп хурал санаан.

Чугаалашкан айтырыг талазы-биле доктаалды партия активиниг хуралы хүлээп алган.

ПАРТИЙЖИ КҮШТЕРНИҢ ДАЙЫНЧЫ КӨРГҮЗҮҮ

Партдокументилериҥ солуушкуну Бии-Хемниҥ партия организациязында партийжи күштериҥ ёзулуг дайынчы көрүлдези, партия Уставыныҥ болгаш Программазыныҥ негелделерин, СЭКП-иҥ XXIV съездизиниҥ шиитпирлерин коммунистер канчаар күүседип турарының талазы-биле ыңгыы шылгалда болган.

Документилер солуушкунуна белеткелдиҥ болгаш ону чорудуп турарының үезинде партия эге организацияларының дайынчы арга-шинээзин база коммунистериҥ идепкейин бедидер, оларның сагылга-чурумун быжыглаар талазы-биле ажылдар чоруттунган. Оҥ түҥнелинде ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунуҥ бүгү участоктарына оларның башкарыкчы ролю болгаш салдары улам күштелген. Бүдүрүлгеге коммунистериҥ күжүн таарыштыр тургускан. Оларныҥ 80 хире хуузу материалдыг бүдүрүлгеде. Партия организацияларының хөй нуруузу организас талазы-биле быжыгып, боттарының дайынчы арга-шинээзин бедиткен.

«Кызыл тараачын» совхозтуҥ Туран сүт-бараан фермазында С. А. Ширап секретарьлаан партия эге организациязы документилер солуушкунуна белеткелдиҥ болгаш ону чорудуп турар үезинде бодунуҥ дайынчы арга-шинээзин дыка күштелдирип, коммунистериҥ аванградчы ролюн, идепкейин улам бедиткен. Мында коммунистериҥ 90 хире хуузу шуутла материалдыг чаагай кежикти бүдүрер черлерде ажылдап турар. Социалистиг хүлээлгелерин күүседириҥе, коллективти кижизидириҥе, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарына, социалистиг чарыштыны дээштиг кылдыр организастаарына улуг салыышкынын парторганизация киирип турар. Ферма бирги чартык чылдың планын ажыр күүсеткен, оҥ ажыл-ишчилериҥе тураскаадып, районуҥ күш-ажылчы алдар тугун көдүрген.

«Саян», «Шивилиг» совхозтарының, «Сельхозтехника» салбырының, районуҥ амыдырал хандырылга комбинадының парторганизацияларында организакчы болгаш политмассалыг ажылдар көскүзү-биле экижээн.

Ол-ла үеде парторганизацияларның ажылының практиказында коммунистериҥ идепкейин бедидериҥне, сагылга-чурумун быжыглаарыҥне угланган партийжи организакчы база кижизидикчи ажылдың янзы-бүрү хевирлери болгаш аргалары тыптып, сайзыраҥгайжып турар. Чижээ, коммунистер-биле беседалаашкыннар, СЭКП Уставының негелделерин күүседип турарының дугайында оларның дыңнадыгларын алыры, хуралдарны белеткээри болгаш эрттирери, шиитпирлер күүселдезиниҥ хыналдазын экижээри дээн ышкаш айтыырларже кичээнгей күштелген.

Партия райкомунуҥ пленумунга база бюро хуралдарынга солуушкуна холбашкан айтыырларны доктаамал чугаалажып турган. Чижээ, «Өөк», «Кызыл тараачын» совхозтарының парткомнарының болгаш өске-даа партия организацияларының илеткелдерин бюрога дыңнаан. Партдокументилер солуушкунуҥ түҥнелдерин партия организацияларының хуралдарынга чугаалашкылаан.

Чоокта чаа партия райкомунуҥ пленумунга «Партдокументилер солуушкунуҥ түҥнелдери болгаш СЭКП ТК-ның май (1972 чыл) Пленумунуҥ негелделериҥе дүүштүр партия эге организацияларының дайынчы арга-шинээзин улам ыцай бедидер талазы-биле районуҥ парторганизациязының сорулгаларының дугайында» айтыырны чугаалашкан. Аңаа илеткел кылган СЭКП райкомунуҥ бирги секретары В. М. Евтешин болгаш санал берген эштер партия документилериниҥ солуушкунуҥ белеткелиниҥ үезинде кылдыынган улуг ажылдарны демдеглевишаан, ол үүлдерин улам быжыглап, партия организацияларының ажылынга чардынган дуржулганы моон соңгаар-даа уламчылаарының эргежок чугулазын оизалап айытканнар. Ниитизи-биле организас-политиктиг бо чугула хемчег районуҥ партия организациязынга өөрүскен. «Хадың» колхозта коммунистериҥ дадывыры дыка үр үеде хавыртынмаан болган, «Кызыл-тараачын» совхозтуҥ Эзрбек салбырында, районуҥ амыдырал хандырылга комбинадында парторганизациялары чамдык коммунистер-биле беседаларны ёзу барымдаалап чоруткан. Партияның болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээн коммунистерден шыңгыы негелде тургуспаан. Чижээ, район эмнелгезинде парторганизация М. Көк-оол партия талазы-биле хемчээн дүжүртпейн турдала, оҥ партбилединг солуурун чөпшээрепкен турган.

Партдокументилер солуушкуну дээрге партияга арыглаашкын эвес деп үүвени парторганизациялар барымдаалап турган болбайн аан. Ынчалзажок олар ча партбилет коммунистиҥ бедик адынга төлеп чок кижилериҥ холунга кирбезин дээш база сагыш салыр-ужурлуг турган. Район эмнелгезинде М. Көк-оол, Саяныҥ геология шинчилел партиязында Прошутинский, «Өөк» совхозтуҥ Тарлаг фермазында Тугжу Кадыр-оол, «Кызыл тараачын» совхозта А. Үзүйген, М. Рубцов болгаш оон-даа өскелер чаа билетти алган соонда сагылга-чурум үрээш, партия талазы-биле хемчеглер болгулаар таварылгалар база-биледин солуурун чөпшээрепкен, принцип чок чорукту болдурган. Ол ышкаш ол-ла Эзрбек салбырында коммунист Сергей Кунгаашның билединде «элээн каш айларының дадывырын хавырткан кылдыр демдеглеп каан, а ведомостыга оҥ ады кирбээн. Ыдыг харыысалга чок чорукту болдурбас дээш үстүнде парторганизациялар, партия райкомунуҥ организастыг кылдызы оон чогуур түҥнелди кылыр ужурлуг.

Партдокументилер солуушкунунга белеткелдиҥ болгаш ону чорудуп турарыныҥ үезинде партия хуралдарының кижизидикчи утка-шынарын, дээштиин бедидер талазы-биле база хөй үүлдер кылдыынган. Ынчалзажок «Өөк» совхозтуҥ төп суурунда, Тарлаг салбырында, күрүлетпүр ажыл-агыйында, «Хадың» колхозта партия организациялары хуралдар эрттириниҥ Уставта көрдүнген хуусаазын үрээр, үүрмек айтыырлар чугаалажыр, хуралдарга коммунистер эвээш кээр болгаш идепкейин чавыс бар. Чамдык парторганизациялар шиитпирлер күүселдезин контрольдап, хынаарынче кошкак кичээнгей салып турар. «Өөк», «Саян», «Кызыл тараачын» совхозтарда, «Хадың» колхозта партия организацияларында администрацияныҥ ажылын контрольдаар комиссиялар боттарының ажылын кошкак чорудуп турар.

Партия райкому болгаш чамдык эге организациялар партийжи хүрээлеҥниҥ арыг болгунуҥ дугайынче доктаамал кичээнгейни салып, партияга кирип турарлардан негелдени күштелдирген, оларның шынар составы экижээн. Ынчалзажок «Өөк», «Кызыл тараачын», «Саян» совхозтарда парткомнар бо айтыыргже кошкак кичээнгей салып турар, районда, № 975 КМК-да, район эмнелгезинде, ыяш ажыл-агыйында, Саяныҥ геология шинчилел партиязында партия организацияларының хүрээлеҥи барыкла өспейн турар. Ол ышкаш комсомолду дамчыштыр партияга хүлээп алыр ажыл дыка кошкак. Бо чылдың бирги чартында СЭКП-ге дүлээп алганнарның үүгле 43 хуузу комсомолчулар болганын магаа чижек кылдыр чугаалаарга-ла четчир.

Чамдык коммунистериҥ идепкейн чавыс, партийжи даалгаларны багай күүседир таварылгалар парторганизацияларда ам-даа бар. «Өөк» совхозтуҥ Тарлаг фермазында партия эге организациязының секретары Е. Ховалыг, аныяк коммунист ол-ла совхозта рабочком кежигүү эш Шафеев, «Саян» совхозтуҥ Ленинка суурунда комсомол комитединиҥ секретары А. Данчай-оол болгаш өскедаа эштер партийжи даалганы тоомча чок көрүп, багай күүселдип турда-ла, оларга хамаарышкан парторганизациялар дээштиг хемчег албайн келген.

Коммунист бүрүзү марксистчи-ленинчи теорияны ханызыбиле өөренип, шиитпирлерни алырын партия Уставы негеп турар. Бо талазы-биле районда чамдык ажылдар чоруттунуп турза-даа, ниитизи-биле политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгени организастап турарында четпестер ам-даа үргүлчүлевишаан. «Өөк», «Кызыл тараачын» совхозтарда, «Хадың» колхозта партия организациялары политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгениҥ айтыырларын четпес удуртун, олче кошкак кичээнгей салып турар. Чижээ, «Хадың» колхозка ортумак звенонуҥ специалистери, машинатрактор мастерскаязында, сүтбараан фермазында колхозчулар чыл санында-ла экономиктиг өөредилгеге хаара түттүнмейн келген, а партия организациязы (секретары эш Бичин-Уруг) бо талазы-биле тодаргай хемчег албаан. Ол ышкаш № 957 КМК-да, тараа хүлээп алыр пунктуда районуҥ амыдырал хандырылга комбинадында парторганизациялар ажылчыннарның экономиктиг өөредилгезиниҥ кичээлдерин чоруттааннар.

Үстүнде четпестер болза чамдык партия организациялары партдокументилер солуушкунун боттарының бүгү ажыл-чорудулгазын идепкейжиҥ долу хемчээл-биле ажыглап шыдаваанын херечилеп турар-дыр. Партдокументилериҥ солуушкунуҥ түҥнелдерин болгаш районуҥ партия организацияларының сорулгаларының дугайын чугаалашкан СЭКП райкомунуҥ пленумунда ол бүгүнү хандыр сайгарган, айыттынган четпестерни дарый чайладырының аргаларын айыткан. Партия райкому, оҥ килдистери болгаш чер-черде парторганизациялар документилер солуушкунуҥ үезинде чедип алган дуржулганы улам байдып база партийжи ажылдың чаачаа аргаларын болгаш хевирлерин улам быжыглап, үргүлчүлээр дээш моон соңгаардаа шудургу ажылдаар апаар.

С. ШОЙГУ.
«Шыныҥ» тускай корреспондентизи.

Бии-Хемде партдокументилер солуушкуну доозулган, ажыл үргүлчүлевишаан

200 ХАРЛААН ЗАВОД

Карел АССР-ниҥ эҥ хоочун будүрүлге черн — Октябрь революциязы орденниг Онеганың трактор заводу бо чылдың июль айда тургустунганындан бээр 200 чыл оюн демдеглээр.

Ийи үүс чыл мурнуунда үндезилеттинип тургустунган Александров заводу (ону ынчаар адап турган) үгер-бооларны болгаш оларның октарын кылып үндүрүп турган. Оҥ кылган боолары Бородино шөлүүге-даа, Синоптуҥ далай тулчуушкунунга-даа дайзынны кыра шлап турган.

Амгы үеде Онеганың трактор заводу янзы-бүрү хевирлиг карын машиналарны кылып үндүрүп турар. Олар үүгле Совет Эвилелинде эвес, харын-даа дыка хөй даштыкы чурттарда улуг үнелелди ап турар. Оҥ коллективи тоску беш чылдың тодарадыкчы чылының сорулгаларын шалыпкыны-биле күүселип турар.

ССРЭ-ниҥ Дээди Советиниҥ Президиумунуҥ июль 11-де үндүрген Чарлыы-биле Онеганың трактор заводу ыяш үлетпүрүн механизастаар тракторларны кылып үндүрер талазыбиле улуг чедишкини дээш база үндезилеттинип тургустунган хүнүнден бээр 200 чыл болганы дээш Ленин ордени-биле шаңнаткан.

ЧУРУКТА: Онеганың трактор заводунуҥ кылып үндүрүп турары «ТДТ-55» дээр ыяш сөөртүр тракторлары.

(СЭТА-ныҥ фотохроникаты).

делегей бо хүннерде

ВЦСПС-тиҥ медеглели

ВЦСПС Кипрде байдалга хамаарыштыр медегаел кылган. Дүрүм өзүгаар соңгуткан президент Макариос баштаан Кипр Республиканың чазаанга удур шериг үймээнин миллионмиллион совет ажылчы чоннар, профэвилелдериниҥ кежигүннери хилеңнээшкин-биле буруу шаап тур деп, ында чугаалап турар.

Ол үймээнниҥ хей-аът киирикчилери ортулуктан өскээр черде — Грециядa туруп турар. Кипрниҥ күш-ажылчы улузунга удур сулчээни чуртка иштики реакцияны баштап база организастап, республиканың иштики хереткериҥе каш удаа хөлгаарлап турган империалистиг даштыкы бөлүктер кылган.

Бистиҥ чуртувустуҥ профэвилелдери, бүгү совет улус-биле бир дөмей. КПО-нуҥ кежигүнү, бот-догуннаан Кипр Республиканың иштики хереткериҥе каржы шериг хөлгаарлаашкынына шиитпирлин-биле удурланып тур. Бодунуҥ хамаарышпас чоруу болгаш бот-эргези дээш кипр улустуҥ чөптүг херзэнге деткимчени көргүзери-биле эп-сеткил каттыштырылгазының күчүлүг шимчээшкинин организастаарынче бүгү чурттарның профэвилелдерин делегейниҥ профэвилелдер федерациязының Кыйгырыын ВЦСПС деткип тур.

ССРЭ-ниҥ профэвилелдери Совет чазактың медеглелин долузу-биле деткивишаан, Кипрниҥ иштини хереткериҥе даштыкы шериг хөлгаарлаашкынын болдурбас болгаш дүрүм өзүгаар эргелерни аңаа тургузар талазы-биле доп-дораан хемчеглерни алырын КПО-нуҥ Айыыл чок чорук Чөвулелиндеп негээн.

КИПРДЕ БАЙДАЛ

БЕЙРУТ, июль 18. (СЭТА). НАТО-нуҥ чамдык бөлүктериниҥ күткээнин өзүгаар грек шериг хунтазының Кипрге организастааны үймээн уламчылап турар. Ортулукта байдалды тодарадыы берге болуп турар, чүге дизе, оҥ-биле телефон, телеграф харылзаазы чок, а ол ышкаш Кипрден кандыг-бир арга-биле кээп турар медээлер аңгы-аңгы болуп турар.

Национал гвардия ортулукта контрольду тургускан болгаш президент Макариоска шынчы чазактың күштери бастырган деп үймээнчилериҥ Никозияда эжелеп алганы радиостанция бадыткаан. Үймээнчилериҥ баштыңнары ортулукта байдалды «чогумчудары-биле» ол хүн Никозияда делегей аэропортун ёзуургап ажыктан болгаш найысылалга комендант шагын бичии кызырган.

Ыйдыг-даа болза өске үндезиннерден алган медээлерни ёзүгаар алырга, Киприҥ улузу бастырбаан болгаш үймээнчилерге удур демисел Никозияда-даа, ортулуктуҥ өске-даа районнарында уламчылап турар. Грек дайынзырак идегеттер ортулукка боттарының хлаанаашкының амдаа быжыглап ап шыдаваан дээш Турцияның Кипрде общиназының «Байрак» деп радиостанциязы дыңнаткан. Июль 18-те ортулуктуҥ янзы-бүрү кезектеринге аткылажыышкыннар болган деп, Англияның Кипрде шериг базаларының радиостанциязы дыңнаткан. Үймээнчилерге удурланыышкын Кипрде амдаа бар деп үүвени Никозияда «Файнэншл таймс» солуннуҥ корреспондентизи база бадыткаан.

Информация агентилелдериниҥ дыңнадып турарын ёзүгаар алырга, тулчуушкуннар үезинде өлген кижилериҥ саны 300 ажыг болган. Никозияда болгаш өске-даа хоорайларда улуг үргедээшкин болган. Никозияда президент ордузун долузу-биле үрээн. Иштики хереткер министерствозунуҥ бажыңының чартыы бустун дүшкен, Никко деп-дүрээ-хинт бажыңын (үймээн эгелеп турда президент Макариос аңаа турган) дыка үрээн. Совет культура төвүн пулеметтар болгаш автоматтар-биле бооваан. Найысылалда бүгү шимчээшкинни грек солдаттар болгаш офицерлер контрольдап турар болгаш кол кудумчуларда база кудумчу белдирлериҥе танкыларны тургускан. Хоорайда телефон харылзаазы ажылдавас. Никозиядан үнер бүгү оруктарны дуглаан болгаш национал гвардейжилер таңнылдап турар.

Эрге-чагырганы эжелеп алган үймээнчилер коргудар, истеп, сүрер чорукту боттандырып турар. Олар бооларын каар бис деп кыжаныышаан, чонда бар бүгү боо-чепсекти дужаарын негеп турарлар. Чер болганда үжеп-ниндишкинни кылып турар, Киприҥ дүрүм ёзүгаар чазаанның 1200 талалакчызын болгаш чөөн үзелдиг организациялардың кежигүннерин тудуп бажыңнаан.

Национал гвардияда грек офицерлер Киприҥ дүрүм ёзүгаар чазаанга удур боттарының «чазаан» тургускан. Ында «Энозистиҥ» (Кипрни Грециядa каттыштырарының) талалакчылары кирген болгаш Кипрни НАТО-нуҥ аспаанга киргеи. Чижээлээрге, «даштыкы хереткер министриҥе Лариаки чурттуг чижеҥ садыгжы Д. Димитриуну олуртуп каан. «Иштики хереткер болгаш камгалал министриҥе» Кипрни Грециядa каттыштырар дээш талалакчы П. Димитриуну «соңгаан». Дерзин, үрегдекчи ажыл-чорудулгазы дээш кара-бажыңга орган К. Саверидисти «харылзаа министриҥе» олуртканы, а оҥ камгалакчызы турган К. Адамидис «юстиция министри» дужаалды алган.

Афины эрге-чагырганы ортулукка бодунуҥ туружун быжыглап алырынче далажып турар. «Эдлык» деп грек национал шериг кезээниҥ офицерлерин болгаш солдаттарын солуур деп мегеленип алгаш (ол шериг кезээ 1960 чылдагы дугуржулга өзүгаар ында туруп турар) июль 17-де Афинадан Никозияда 300 шериг албанныларны чедире берген. Бейруттуҥ информация агентилелдериниҥ дыңнатканы-биле алырга, ол барган шериглер Грециядың үймээнчилериниҥ баштайгы «быжыгланыышкын» кезээ болун турар. Ынчангаш бот-догуннаан күрүне — Каттышкан Нациялар Организациязының кежигүнүне удур чепсектиг интервенцияның болганы, Киприҥ иштики хереткериҥе холгаарлаашкынны болдурганы шуут илдең болган.

Найыралчы беседа

КИТО. (СЭТА). Экваторуҥ Компартиязының ТК-зының чалаанын өзүгаар ында чеде берген, СЭКП-ниҥ Төп ревизия комиссиязының даргазының оралакчызы, ССРЭ-ниҥ юстиция министри В. И. Теребилов, СЭКП-ниҥ Төп ревизия комиссиязының кежигүнү, СЭКП ТК-ның делегей килдизиниҥ эргелекчизиниҥ бирги оралакчызы Е. И. Кусков болгаш СЭКП ТК-ның делегей килдизиниҥ сектор эргелекчизи М. Ф. Кудачкин составтыг СЭКП-ниҥ төлээлерин Экваторуҥ президентизин Гильермо Родригес Лара хүлээп алган.

Найыралдыг байдалга эрткен беседа үезинде совет-экватор харылзааларны калбартырының айтыырлары чугаалашкан.

УЛАМ БЫЖЫККАН

УЛАН-БАТОР (СЭТА). МАРН ТК-ның Бирги секретары, МАР-ның Улустуҥ Улуг Хуралынын Президиумуунуҥ Даргазы Ю. Цеденбалга баштаткан МАР-ниҥ партия-чазак төлээлериниҥ ВУР-га албан ужуруунда аян-чоруунуҥ түҥнелдерин чугаалажып көргеш, МАРН ТК-ның Политбюрозу ону долузу-биле чүүлдүг деп көрген.

МАР-ның төлээлери ВУР-нуҥ партия база чазаанның удуртукчуларының аразында үүрктин ханызындан, бот-боттарын долузу-биле билчириниҥ байдалынга болгулаан чугаалажышкыннары болгаш ужуражышкыннары ийи чурттуҥ улустарының аразында найыралдың болгаш кады ажылдажылганың улам быжыгып турарының чайыннанчак көргүзүү болган.

Геншериҥ медеглели

БОНН. (СЭТА). ГФР-ниҥ даштыкы хереткер министри Г.-Д. Геншер ГФР-ниҥ чазаа Совет Эвилели-биле 1970 чылда эгелээн политиктиг харылзааны «соксаан чокка үргүлчүлээр» сорулгалыг деп медеглээн.

ДПА агентилелдиҥ айтыырларына харыылааш, ол социалистиг өске-даа чурттар-биле харылзааларда дүшүүрлүг чорукту чавыылдырарының политиказын Бонн база-ла чорудар деп турарын демдеглээн. Г.-Д. Геншериҥ чугаалаанын-биле алырга, ГФР-ниҥ социалистиг чурттар-биле кады ажылдажылгазы «болдунар ла шаа-биле ажыктыг кылдыр хөгжээн турар ужурлуг».

Анурадхапурда делгелге

КОЛОМБО. (СЭТА). Шри Ланканың эрте-бурунгу найысылалы турган Анурадхапурга совет номнар болгаш графикчурулга делгелгези элээн хөй хүннер дургузунда улуг чедишкинниг бооп эрткен. Аңаа Совет Эвилелинге парлаан номнарны, оҥ иштинде сингаль, тамиль, англи дылдарга бижээн номнарны, а ол ышкаш журналдарны болгаш плакаттарны делгээн.

Делгелге үезинде «Депшилге болгаш литература» темазында семинар болган. Сураглыг ланка чогаалчылар — Улусчу чогаалчылар фронтузунуҥ кежигүннери Гунасена Витана, Тисса Криявасам болгаш өскелер-даа санал-онал солчуушкунунга киришкен.

СОВЕТ АРТИСТЕР ЮГОСЛАВИЯДА

БЕЛГРАД. (СЭТА). Аренджеловацта (Сербия) эртип турар музыка фестивалында Улуг театрының Ю. Реентовичиге удурткан скрипачылар ансамбли улуг чедишкинниг ойнаан. «Совет артистер боттарының күүседикчи мергежилиг-биле дыка хөй саныг дыңнакчыларны магадаткан» — деп, найысылалда кежээ үнер «Политика-экспресс» солун бижээн.

Совет культура төлээлекчилериниҥ ойнаар программазы бо сезонда янзы-бүрү бооп турар. Чоокта чаа чурттуҥ көрүкчүлери күрүениҥ «Классиктиг балет» ансамблиниҥ оюнун соңуургап көрген. Оҥ көргүзүглерин маңаа база-ла дыка үнелээн. Дон казактарының ыры болгаш танцы ансамбли база Совет Эвилелиниҥ улустарының, казактарның эрес-кашпагай танцыларын чурттуҥ дыка хөй хоорайларының чурттакчыларына соңуургаткан.

Югославияга болур концерт болгаш фестиваль программаларына совет артистериҥ киржири чыл келген тудум-на улам янзы-бүрү болгаш байлак бооп кел чыдар.

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

★ **ГАВАНА.** Кубаның Матансас портунга чедип турар совет судноларын экипажтарыбиле ол хоорайның ажылчы чоннарының аразында Монкада казарманы штурмнаанының 21 чылынга тураскаатқан социалистиг чарыштың керээзин чарган.

★ **СОФИЯ.** Варна хоорайда кадык камгалалының доктаамал ажылдаар делгелгезин ажыткан. Ол ажылчы чоннарны медицина билинн бедидер, чүүл-бүрү аарыгларны эмнээр чаа-чаа аргаларны нептередир сорулгалыг.

★ **БЕРЛИН.** ГДР-де күрүениҥ болгаш профэвилелдериниҥ 18 муң ажыг библиотекаларының номнарын республиканың дөртку хамааты бүрүү-ле ажылдап турар.

★ **БОНН.** Дортмундтың чоогунга шахтага газ чазылганындан он кижи балыглаган, ийи дагжы — өлген.

★ **МАДРИД.** Бо чылдың июнь айда Испанияның акша-валюта курлаазы 78,9 миллион долларга «кызырылганын испан банк дыңнаткан».

★ **ЛОНДОН.** Англияның «Форд» компаниязының Суонси хоорайда автомобиль заводунуҥ 2,000 ажыг ажылчыларны будүрүлгениҥ баштаар чери оларның бир эжин дүрүм чокка ажылдан үндүргениҥе удурланып, ону камгалаар дээш ажыл сокадымышкыны чарлаан.

★ **ПАРИЖ.** Франциядa өөлгү он чылда кем-херек үүлгедир чорук дыка калбарган. Боо-чепсектиг дээрбедээшкиниҥ саны 28 катап, хоорайларга эҥ улуг дээн үүлгедиишкин беш катап болган.

★ **БЕЙРУТ.** Аңаа болган чугаалажышкыннарга Ливанга удур Израильдиҥ өөчүкчөңгээлериниҥ үргүлчүлеп турарының дугайында база бүгү үүлдер талазы-биле ливан эрге-чагырганнар-биле палестиннериҥ кады хөделишкининиҥ дугайында айтыырны көрген.

★ **ТАНАНАРИВЕ.** Малагасий Республиканың чурттар аразына телехарылзааларының пиитилелинге күрүениҥ киржилгезин 30 хуу турганындан 53 хуу чедир улгаттырарын малагасий чазак шиитпирлээн.

★ **ДАР-ЭС-САЛАМ.** Англия биле Мурнуу-Африка Республиканың аразында садыгның пиити түҥү 1973 чылда ийи миллиард доллар четкенин мурнуу-африка экономика министри Хорвуд чугаалаан, ындыг каймыжга-даа ажыктыг «садыг харылзааларын моон-даа соңгаар калбартырын» айыткан.

(СЭТА).

ПЕКИННИҢ АЗИЯГА ТЕРГИИДЕКЧИ ЧҮТКҮЛҮ

УЛАН-БАТОР. (СЭТА). «Үнэн» солун чүүл парлааш, ында Пекиниҥ удуртукчулары Азияга коллективтиг айыыл чок чоруктуҥ системазын тургузарының идеязынга каржызы-биле удурланып, бо талазы-биле империалистиг чурттарының эҥ-не агрессчи бөлүктери-биле холбажып турарын бижээн.

Мурнуу болгаш Мурнуу-Чөөн Азиянын чурттарынга хамаарыштыр Кыдат болунуҥ төөгүзүнүҥ дургузунда эжелекчи политиканы чорудуп турган болгаш» ону Пекиниҥ амгы удуртукчулары база-ла салгап алганы билдингир.

Мао Цзэ-дун 1965 чылдың августа Политбюро хуралынга мынча дээнин «Үнэн» бижээн: «Бистер Мурнуу Вьетнамны, Таиландыны, Бирманы, Малайзияны, Сингапурну, катай-хаара Мурнуу-Чөөн Азияны ыяап-ла алган турар ужурлуг бис. Камбоджа-биле тайбын кожа-хелбээ догуннаашкынның принципин чорудар херек... Мурнуу чүктүн ол району дыка байлак, ында дыка хөй казымал байлактар бар, ынчангаш ону хөлга алырының чарыгаллаарын хөй-биле катап эгидип шыдаар. Келир үеде ол кыдат үлетпүрүү хөгжүдериҥе дыка ажыктыг болур. Мынчангаш үнген чарыгдал когаралдарны долузу-биле катап эгидип ап болур-дур. Мурнуу-Чөөн чүкту эжелеп апканыыстың соонда, бо районга боттарыыстың шериг күжүвүстү улгаттырып болур бис; ынчан биске совет-чөөн чүк блогунга удурланыыр күжүвүс улам күштелир апаар. Чөөн чүктен хаалаан хат Барыын чүктен келген хатты үзе шаар ужурлуг».

Чалгай кожа-хелбээ турар чоруктуҥ болгаш тайбын кожа-хелбээ догуннаашкынын-даа дугайында чуулчуруушкуну ол чурттарының улустарының серемчилелин кошкадырынга маочулар ажыглап турарлар деп, «Үнэн» бижээн.

Кыдат удуртукчуларының тергиидекчи күрүне болуксаар, эжелекчи, чилби политиказы Мурнуу болгаш Мурнуу-Чөөн Азияга политиктиг байдалды чогумчалыг болдурарының оруунга кол-ла шаптыктаашкынларының бирээзи бооп турар. Ол политика ук районнуҥ улустарының тайбын, наймыралдыг чурттаарынче чүткүлүнге удур бооп турар деп, «Үнэн» солун бижээн.

ИСПАНИЯ. Кадыг-дошкун дерзиилээшкиннер турзажок, испан ажылчын аңгының дайынчы тура-соруун франкочу эрге-чагырга сып шыдаваан. Чурттуҥ дыка хөй хоорайларында болгаш үлетпүрүүҥ янзы-бүрү адырларында ажыл сонсадыышкынныг демиселдиҥ калбарыышкыны ол дугайын херечилеп турар. Боттарының эргелерин камгалаар дээш, демократияны катап тургузар дээш демиселче ажылчы чоннар улам идепкейлиг киирип турар.

(СЭТА-ныҥ фотохроникаты).

Дыштанылга бажыңнары

Мурнуу Уралда «Тургояк» дээр хоочун дыштанылга бажыңның 50 чыл болганын ооң ажылдакчылары болган аалчылары демдеглээн. Эрткен чылдарда ацаа урал областарының барык чартык миллион хире ажылчы чонары дыштанып, кадыкшылын эжиктикен.

Чайлагларның бажыңнары дагда Тургояк дээр хөлдүң чанында чойганныг мөөрүкте турар. Суунуң дендиг арыы дээш, ол хөлдү Уралдың «ак-көк эртинезя» дижип адап турар. Ында ыяштар аразында ойнаар шөлдер, арга биле суг аразында элезиниг чинге эрик, балыктаар болган селгүүстээр хемелерлиг станция бар. Он бир муң номнарлыг библиотека болган клуб — столоваяда калбак экранныг кино үндүрер аппарат база бар.

Байырлал эрги дыштанылга бажыңын эде кылып турган үеэзи-биле таварышкан. Бо чылын кадыкшылга черинің арга-ыяштыг парыгынга 70 кижи дыштаныр чаа корпусту туткан. Чоокку келир үеде дөрт үс кижи дыштаныр чаа корпусту болган 800 олуттуг клуб-столовааны тудар.

Тургояктың каас-чараш ногаан эринде «Алдын элезин» деп база бир улуг кадыкшылга чери болгаш бүдүүлгелериниң, ооң иштинде Златоустуң металлургия болган Уралдың автомобиль заводтарының, элээн каш улуг-улуг дыштанылга базалары бар.

М. ПОЗДНЯКОВ.
(СЭТА-ның корр.).
ЧЕЛЯБИНСК.

* * *

«Уралда» Литва

«Мен Литвага баргаш келдим!» дээн бижилгени Свердловскиде «Урал» деп Культура ордузунда Литваның уран-чечен чуруктар делгелгезиниң демдеглел дептеринге студент Т. Травникова арттырып каан.

Делгелгени Свердловск областың хоорайларынга болгаш суурларынга улустарның ийыралының улуг байырлалы кылдыр эрттирген Литва ССР-ниң литература болгаш уран үүл хүнериниң программазынга дүүштүр организастаан. Ол магалыг байырлалдың үнери ам соксаан - болза-даа, «Урал» ордуда үргүлчүлеп турар. Харын мырыңай кидин түлүк. Делгелге бир ай дургузунда ажылдаар, ынчалзадаа уралчылар эге хүниерденне олче кичээнгейин кошкатпаан.

Ордуга келген хой саныг кижилер Литваның фотомастерлериниң делгелгеде киргген 300 ажыг чогаалдарын улуг сонуургал-биле көрүп турар.

Бистиң чурттуң улустарының найыралының бузулбазының, күүлүг күштүүнүң дугайын делгелгениң утказы херечилеп турар.

С. ВЛАДИМИРОВ.
(СЭТА-ның корр.).
СВЕРДЛОВСК.

* * *

Делгелге маадыры-ажылчын

«Бистиң үеживис»—Магнитогорскиде ажыттынган Челябинск областың чурукчуларының делгелгезин ынчаар адаан. Ында 130 авторларның чурулга, скульптура, графика болганы синлбирлиг уран үүл талазы-биле 350 ажылдарын делгээн. Ацаа Магнитогорскиниң шилип алганы таварылга эвес. Ацаа РСФСР-ниң Чурукчулар эвилелиниң область организациязының тургусканы «Магнитка» деп чогаадыкчы бригада үр үеде ажылдап келген.

Металлургияның улуг заводунуң төөгүзү-биле таныжып, ооң кижилери-биле аралашкаш, чурукчулар элээн хөй солун чогаалдарны тургускан. Домнажылар, кац эзилдиргичилери, прокатчылар, коксохимиктер эзилген металлдың агымын ажыл-агыйжы ёзу-биле хайгаарап турар хөрүкчүнүң улуг дүрзүзүн үр-ле көрүп турар. Ол скульптураны Челябинск чурттуг В. Авакян тургускан. Хоочун домнажы, баштайгы шойну маңаа бүдүрериге киришкен Г. И. Герасимовтуң. Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, аныяктар дагдыныкчызы А. Л. Шатилиниң скульптура портреттери көрүштүт болгулаан.

Эң дээре ажылдарны сентябрьда Башкириялың төөгү—Уфага ажыттынар зона делгелгезинге апаар.

Л. ЧЕРНЫШЕВ.
(СЭТА-ның корр.).
МАГНИТОГОРСК.

ТОЖУ—ТООЖУ-ЛА

ЧАЙНЫҢ БИР-ЛЕ ЭРТЕНИНДЕ Кызыл аэропортунга ак-сарыг терезин шляпалыг, ак-көк костюмнуг, элээн назылай берген, ак шырайлыг, хөглүг кижи оорганы чүктеннинкей, боданып базып турган. Ооң хөрээнде орденнер болгаш медальдар демдектерининг дизин база «Бүгү-эвилелдиң театрлар ниитилези» деп бижиктиг дөрбелчин демдек чырын тургулаан.

Аэропортта Тожуже баар дээн кижилер-ле хөй. Албан улузу-даа, аян-чорукчулар-даа, аалчылар-даа бар. Олар агаар кандыг ирги дээш, Аът-Чол тайганың кырынче-ле көөрлер. Ооң кырында хөвен дег кара-бора булуттар ширивин кончуг көдүрүп үнүп тургулаан.

— Ажыр-ба-ас, арлы бээр ооңар, кедерезе, дүүш соонда черле ужа бээр бис, мунгаравацар — деп, демги хөглүг кижи улустуң сагыжын часкаргылаар-даа.

Шынап-ла, удатпаанда олар АН-2 самолётта олурупкан. Ойдум даанын, Дапсының, Аът-Чол тайганың, Биче Оохемниң, Өре-Чаланың, Улут Оо хемниң кыр-кыры-биле ужудуп бар чораан...

Ыдык-Тайга... Ооң сүвүрлериң эртин чоруй, оң талазында костүп чыдар, ортузунда ортулуктуг Мөөн-Хөлдүң (ооң шаандакы ады — Алдын-Хөл) дужунга чорда, самолёт ам чавызап эгелээн.

ЧИҢГИР НОГААН ҮНҮШ АРАЗЫНДА, ХЕМНЕР КЫДЫНДА СУУР — ТООРА-ХЕМ БО.

РСФСР-ниң алдарлыг, Тыва АССР-ниң улустуң артизи, хоочун драматург Виктор Шожапович Көк-оол-биле кады «Тувинская правда» солуунуң ажылдакчызы, шүлүкчүочулдурукчу Светлана Козлова, Тываның ном үндүрер черинің редактору, шүлүкчү-прозаик Алдын-оол Даржаа, СЭКП Тыва обкомунуң лекторлар бөлүүнүң удуртукчузу, шүлүкчү-очулдурукчу Анатолий Емельянов, СЭКП Мөңгүн-Тайга райкомунуң ажылдакчызы, шүлүкчү Салчак Молдурга база бо чер чурттуг мен суглар ужудуп келгенивис ол. Совет Тываның 30 чыл болур оюнга бараалгаткан тыва чечен чогаалдың хүнерин Тожуга эрттирип, номчукчулар-биле ужуражыр аас-кежик биске онаашкан.

Тожу аалчыларын куспактап, чалап, чиңгир ногаан хемнинг чаткан, хектери эткен, эйлаң-куштары ырлашкан, арыг-чаагай агаары-биле чытталган, чараш чаагайын, эртине байлаан делген турган.

Тожунуң ажыл-ишчилериниң чечен чогаалга, уран үүлге хамы ынакшылын, сундулуун аалчылар баштайгы базымнарындан-на көрүп, магадап эгелээн.

Тыва чечен чогаалдың төлээлекчилерин ол дораан СЭКП Тожу райкомунга хүлээп алган. Чогаалчылар сонуургаан айтырыгларын салып, блокнот дептерлеринге демдеглеп эгелээн.

— Маңаа келбээнден бээр ийи-үш-даа чыл болу бердим. Ам 69-тааш кээп турарым бо. Тожу, ооң пайысылалы — Тоора-Хем дыка-ла сайзырай берип-тир! Маңаа бир дугаарында 1925 чылда, «дөртеш шериглеп» тургаш, Турар, Авырал-Арт, Хүт, Сыстыг-Хем, Кара-Хаш, Доцгур-Хаш таварты аъттыг 5—6 хонуп чоруп келген кижи мен. 1930 чылдан бээр артистер-биле таче келбээн, көк баш бо. 30 чыл дургузунда Совет Тыва шапкын өзүп, хөгжүп, таныттынмас кылдыр чаартынып, шеңне ышкаш чечектелип турарының көскү херечизи. — Тожу бо-дур — дигилээш, Виктор Шожапович боданып, узун соруулунга таакпызын дыңе берген.

Аалчылар ооң үнгеш, Тоора-Хемниң чаагайжыдылгаары, чаа тудугларын, кудумчуларын сонуургап, Культура бажыңы, библиотека, ном садыы-биле танышкылааш, Салдам дааның кырындан Тожунуң тоолзуг чараш чурумалын харап, магадан тургулаан.

Тожу чурту Тоора-Хемни
Чурттаксавас арга-ла чок.
Тоолда ышкаш байлак чуртту
Чуруксавас кижи-ле чок.
Тооруктуг тайга-сыныг
Тожу төвү — Тоора-Хемни
Домак сөске бижиксээн мен,
Доозаңарга хөөрексээн мен —

дээн одуруглар сагышка кирип кээп тур.

ТЫВА ЧЕЧЕН ЧОГААЛДЫҢ ТӨЛЭЭЛЕКЧИЛЕРИНИҢ БАШТАЙГЫ УЖУРАЖЫЛГАЛАРЫ «ТООРА-ХЕМ» СОВХОЗТУҢ СОВЕТ ТЫВА САЛБЫРЫНЫҢ АЖЫЛ - ИШЧИЛЕРИНДЕН ЭГЕЛЕЭН.

Аалчыларны чылгы фермазынга эккелген.

— Чоогланар, чоогланар! — диштеш, чаагай хымысты чогаалчыларга сөңнел тургулаан.

Совхозтуң партия организациязының секретары К. Даştай-оол аалчыларынга байыр чедирбишаан, совхозтуң ажылгыйын допчулап таныштыра каапкан:

— Тоску беш чылдың тодарадыкчы чылының бирги чартының плашарын шуптузуп ажыр күүседип алдывыс. Нинти малывыс бо чылын 2.475 башка немей оскен, Ивнвис ам 8.479 баш четкен. Инээвис 2.600, чылгывыс 1.500 чыгам, хоювус 8000, өшкүүс 1.700 баш чеде дүжүп турар. Мал чеми белеткээр 18 бригада тургустунган.

— Чаа, дарга, мурнакчыларыңарны адай кааптыңар. Бо чогаалчылар олар-биле ужуражыр сагыштыг улус — деп, Виктор Шожапович диледи.

— Хоо, ындыглар-биле бис шынап-ла мактанып болур бис. Аңчылардың — Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Эрестол Даржаа. Ол эрткен аңныр сезонунда 23 кишти дужаагаш, районда бирги черни эзлээн. 70 харлыг Бараан Маңзырыкчы ирей 19 кишти, Кол Нагаза 14 кишти дужаады.

Малчынардан хойжу Балдаң Лузужук 100 хойдан 103 хураган, бир хойдан 2,5 кг дүк, Хамааты-оол Кол 100 хойдан 102 хураган, 2,4 кг дүк, Бичемей Виктор 100-тен 103 хураган алган. Ивек кадарчылары Күш-ажылдың Кызыл Тук орденнинг эдилекчилери Кол, Шойзуруп, Нагаза Кол, саанчылардан Ажыма Кол, Светлана Кол, наажылерден Дагбажык Бараан, Орайбан Кол, Иван Хойлук, Ческиек Бараан дээш мурнакчылар-ла хой.

ХОЙ КЫРГЫЛДАЗЫНЫҢ ЧЕРИ. Мында 100 чыгам улуг, биче кижи ийи билекти сыварттынгаш, взиг түлүк ажылдаан турган. Кыпты хачылар хыңайнып, хыйтыңайнчыл, кыргаан дүктер кип-киви-биле овааланган тур. Хойжу Хамаатты-оол Колдуң хоюн кыргып доозупту. Бир хойдан-на ортумаа-биле 2,3 кг дүк алган болду. Хүнүң маадырлары — Лиза Кенден, Чашпаяк Кол олар хүнде 18 чедир хой кыртып турар.

Чогаалчылар орта, бир дугаар ужуражыышкыны, тыва чечен чогаалдың хөгжүлдезин таныштырып, боттарының чогаалдарын номчугулаан.

ООН АЗАС КАЙЫ СЕН ДЭЭШ ХАПКАН. Совхозтуң тараалан-хадылаң черя —Чалыг-Шөл... Сайлыг-Хөл шаңы. Тараа чаагайы кончуг үнүп олурар.

— Тожу тараа тарывас дижир болгай, тараалаң чер ышкажыл! — деп, Салчак Молдурга магадады.

— Охай, охай, эки көрүп-ле чор, оглум—деп, Виктор Шожапович чагып чор.

— Бо чылын 2600 га тараа, ногаа тараан болдур бис ийин. Ооң иштинде үүгле тараа культуралары 1300 га черде. Тараа шөлү чыл санында калбарып бар чоруур. Бо чылын Тоора-Хем ол чарыында хараганны шынаанып 615 га черни аштап алдывыс — дигилээш, совхозта профэвилел комитетинин даргазы А. Нугуурак фотоаппарадыдан шыгаган олурган.

— Эки, Азас!
Эргим Азас!
Аңчылар аалдап келир
Алдар-мактыг ынак хөлүм.

Чогаалчылар ыда турбааза дижир аян-чорукчулар турлаан, Азас дижир Тожу хөлдү сонуургаан, Ногаан-Хөлге эштип, ооң аржаныл четтирип алгаш, Азас хөлден ырак эвесте Кужур-Хөлде сүт-бараан фермазынга чеде бергеи. Саанчылар кидин саржаг хайындырган турган. Ажылды үзер эвес, ону доозарын маныар апарган. Хой-ле калчан шилги инектер одарындан чаа кирип кээп тур.

— Көрүңерем, бо инектерниң улуг чаагай, семис деп чүвезин, чурумнуун, девээзиннде таваар барып чыткылап турганнарын. Мындыг откур, чаагай черде инектер сүткүрдаа болбайн канчаар!—дижип, чугаалаштывыс.

Чогаалчылар аңаа саанчылар, кадарчылар, балыкчылар болгаш чылгычылар-биле ужуражкан.

— Бистиң ферма 147 инектиг, ооң иштинде 127 саар инек бар. Инектеривис кидинне сүттелип тур —деп, ферма эргелекчизи Петр Кочага чугаалады.

Байыраың Азас!
База катап ужуражыыл.
Балык-байлаң, малыг-сүрүг
Мандып, өзүп, байып турзун!

СОВХОЗ ТӨВҮ. Культура бажыңының чанында кижи бажы клэирт, ыт бажы оргу. Суурнуң Ацчы, Малчын, Наймырал болгаш Азас деп кудумчуларындан чон далаш чылып кээп тургулаан.

— Бараан Сотпа деп почтачы өңүүм бар чүве, кайда ирги ол?—деп, Виктор Шожапович айтырды.

— Хоо, ол эр олурар эвес. 75 харлыг болза-даа, хамык почтазын артып-коштаап, Өдүгенде ин фермазынче халдып үнүпкен эр боор ооңар. Ам шагда чеде берген боор, таз. Хемнер улгадып турар, та канчан четчик ирга — дигилеп, Кол Дастай-оол харылаан.

Культура бажыңы шуут сыныпастаап. Тыва чечен чогаалдың ол кежээзи суурнуң ортаа класс дооскан 19 өөренгичилериниге аттестат тывысканының байырлалы-биле капсырлажып, ийи даалыр байырлал болуп эрткен.

— Бистиң бо ужуражыышкынывыс дээрге тыва чечен чогаалдың өзулуг-ла байырлалы болуп эртип тур. Ортаа классты доозкаш, дээди сургуул черлериниге кирер азы ажылдаар деп чаагай орук-чоорге шынзылгазын холга тудуп турар бо ооллар, кыстарның аас-кежиктиглерин, болардан та кандыг чогаалчылар, артистер, эртемденнер... өскө-даа тускай эртеминг кадрлар үүгүн келир чүве!—дигилеп, Виктор Шожапович магадап, оларга байыр чедирип турду.

ШЫНАП-ЛА БАЙЫРЛАЛ!

Суурда ыры, шүлүк чангыланып турган. Суурнуң «Челэзин» деп агиткультбригадазы Одугенде ин фермазынга барып көргүзер дээш белеткээн концертин чогаалчы аалчыларынга бараалгадыр деп чыылган турган. Чогаалчыларның шүлүктери, суурнуң бог-тывынгыр артистериниң ыры-шоору чаңгыланып-ла турган.

Даразында хүнерде мындыг янзылыг ужуражылгалар совхозтуң «Май 1» салбырының Кадыр-Адырда сүт-бараан фермазынга, Ий суурга, совхозтуң Арбыкта хой кыргылдазының чериниге, район төвү—Тоора-Хемге, Сыстыг-Хем, Ырбан суурларга эрткилээн. Тожуга өзулуг байырлал кылдыр бедик көдүрлүүшкүнүг эртип, тос кезек черге болган ужуражыышкыннарга 100 ажыг кижи олурушкан.

Ахы-дуңма совет улустарның лениник улуг өг-бүлезиниге Тываның кезээ мөңгеде каттыжып киргениден бээр бо 30 чылдың дургузунда орденниг Совет Тываның экономиказыбиле кады эртем-культурازының, уран үүлүнүң, чечен чогаалының кайы хире чечектелип турарының дугайын чогаалчылар тус-тус чугаалавышаан, боттарының чогаадыкчы ажыл-чорудулгаларын, планнарын чонга таныштырып, чаа-чаа чогаалдарын номчуп берип чоргулаан.

— Байлак, чараш ногаан Тожу— тоожу-ла-дыр—дижип, чогаалчылар сорук киргеи чанын келди.

Тоора-Хем — Кызыл.

Леонид ЧАДАМБА.

Ийи шүлүк

Э Ш

Салдамга кээп дүжер билек,
Эзим чыды дыңчукка хап,
Салам холуң эктим часкап,
Эжиң мени уткып алдың.
Дорзук ажыр харны сүзүп,
Тоштар аңнап, явиң сүрүп,
Тос дер үндүр баскалыңны
Тооруун казып. хөөреп чордуң.
Торгу ышкаш эзим чыртып,
Тоолда дег байлаан ырлап,
Тожу черниң делгеминге
Доруктум деп чоргаарландың.
Кол-ла чүве— кижилериң,
Кол, Ак уктуг ишчилериң
Кожуунуң мээ таныштыргаш,
Холум туткаш, үдеп кагдың.

Э Ж И Н Д И Р И Г

Катер мөөреп, сугну чарып,
Хам-Сыралап бадывытты.
«Хайым хемниң ээзи» дирткен
Кажар сугжу серг чок олур.
Хаажыларын ногаан эзим
Хаажылапкан кашпал куду
Бараадап каан, чижиг кедээн
Балыкчы дээр куштар долу.
Дүргекке кээп, мотор даажы
Дүлейлигип, намдай бээрге,
Ортулукта, кайда чүвел.
Оттуг-хирээ даргыраг-дыр.
Ынчан ону дыцнаарымга:
«Ыяш хезип тур мен» дээзиг,
Чүү-даа хөлчок бустап, чуткүп,
Чүрээмге ыр, чымыш киирди.
Ынча-мынча базым санай,
Ында-мында ыяш-ла, ыяш:
Даг дег бедик чыттан чудук,
Даггаң, копкан салдар-ла, сал.
Улуг-Хемниң уну шапкын,
Ужур чок дээш далдаравас,
Ужарны-даа арта халыыр
Улус мында чурттап турар.
Мөөн чыдар Енисейни
Мөге холдар кыңчыктырбаан:
Поп, дыт, хадың хоорай, суур боон,
Мөңгүн-Тайгаа безин четкен.

Салчак МОЛДУРГА.

ТҮҢНЕЛ МАРГЫЛДАА

Тыва АССР-ниң чайгы спартакиадазының түңнел маргылдаалары дүүн Кызылга эгелээн. Ооң программазында чиик атлетика, волейбол, баскетбол болгаш баг кагары кирип турар.

Шилиндек командаларны илередири-биле республиканы беш зонага үскеп, маргылдааларны эрттирген. Ацаа бирги черни алган районнарның командалары түңнел оюннарга киржир. Ниитизи-биле 200 ажыг кижи чедип келген.

Урус Мартан районда ортумак школаның директору Ахмад Сулейманович Сулеймановту Чечен-Ингуш АССР-ниң хой-хой ауалдарында болган суурларында билир. Ол көдээ башкы хой талалыг билигдерлиг кижи. Ол—шүлүкчү болган очулдурукчу, ыраажы болган хөгжүмчү, төөгүчү болган чурт шинчээзи. Башкы А. Сулейманов —«Төрээн чугаа», «Чечен литературалың хрестоматиязы», «Чечен дыл» деп оореділге номнарының автору.

Ахмед Сулейманович төрээн черин чажындан бээр кезип, аян-чорук кылып келген. Школачы чай келирге, ол башкы база даглын узун орукче үнүптер. Чурттуң аныяк шинчээчилери ол шинчээчи башкызы-биле кады база аян-чорукче үнүптерлер.

ЧУРУКТА: төрээн черлерин таварты походта. Чурттуң аныяк шинчээчилериниң мурнунда оларның башкызы А. С. СУЛЕЙМАНОВ.

Р. ДИКТИҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохрониказы)

ДЫШТАНЫР ХҮННЕРДЕ КАЯА, ЧҮҮ БОЛУРУЛ?

ИЮЛЬ 20-ДЕ

I. Культура болгаш дыштанылга парыгынга:
1. Ойнаар черлер 10 шакта эгелээр.
2. Баг кагарынга маргылдаа 10 шакта эгелээр.
3. Ногаан театрга моол артистерниң база Тываның күрүне филармониязының цирк-эстрада бөлүүнүң киржилгези-биле улуг концерт 19 шакта эгелээр.

II. «Хүреш» стадионга футбол маргылдаазы («Восход»—«Строитель»). Эгелээри 18 шакта.

III. «Совет Тываның 5 чылы» стадионга Тыва АССР-ниң чайгы спартакиадазының шүүлде маргылдаалары. 10 шакта — чиик атлетика.

ИЮЛЬ 21-ДЕ

I. Культура болгаш дыштанылга парыгынга «Москонцерттиң» эстрада көргүзүү. Эгелээри 16 база 19 шактарда.

II. «Хүреш» стадионга футбол («Звезда»—«Шахтер»). Эгелээри 18 шакта.

III. «Совет Тываның 5 чылы» стадионга 10 шактан эгелеп маргылдаалар уламчылаар.

IV. № 15 школаның спорт шөлүнге баскетбол маргылдаазы 10 шакта эгелээр.

ДЫШТАНЫР ХҮН ШТАВЫ.

Телевидение

ИЮЛЬ 20-ДЕ
МОСКВАДАН

12.00 — Дамчыдылгалар программазы. 12.05—Медээлер. 12.10—Оңнуг телекөргүзүг. Уругларга. «Хөглүг аяннар», 12.25—«Кадыкшыл». 12.55 — Оңнуг телекөргүзүг. «Советтер чуртунуң төлдери». «Белекке—«чүрек» деп документалдыг телефильмниң баштайгы көргүзүү. Туркмен ССР-ниң школаларының алдарлыг башкызы Т. Анекулиеваның эге сөзүбиле. 13.55 — Телекөрүкчүлериниң айтырыгларынга политиктиг тайылбырлакчы Ю. А. Жуков харылаар. 14.35 — 14.35—Оңнуг телекөргүзүг. Миланның Ла Скала театрының Москвада гастрольдары. Россиниңң «Золушка» деп операзы. 16.20—16.30—Чапсар. 16.30—Россиниңң «Золушка» деп операзының улаштызы.

КЫЗЫЛДАН

17.25 — «Делегей байдалының дугайында допчу тайылбыр». 17.40 — «Тываның неделязы». Информастыг программа. 17.55—Уругларга. Мультфильм. 18.00 — «Беш чылга — шалыпчы күш-ажыл». Дамчыдылга.

МОСКВАДАН

18.30 — Оңнуг телекөргүзүг. Суг полозунга делегей маргылдаазы. СССР—АКШ. Киевтен дамчыдылга. 18.55 — «Көрүкчүлериң чагыларын өзугаар» деп музыкалыг программа. 19.15— Оңнуг телекөргүзүг. «Ойнаккы». Уран-чечен фильм. 21.00—«Даштыкы аалчылар. Совет Эвилелиниң дугайында». 21.15 — «Аныяк үнүер». Томск зоназының аныяк ыраажыларының бүгү-эвилел телеконкурузу. 2-ги туру. 22.50—23.00—Чапсар. 23.00—«Ye». Информастыг программа.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

ИЮЛЬ 20-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Чараш драгунуң ужуралдары» 9.45, 11.30, 13.15, 15.00, 17.15, 19.00, 20.45 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Каннота куйнуң чажыды» 15.00, «Науальтордан үнген шөө-бөрү» 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: Кино чыынды 9.10, 12.25, «Трясогускаларының шерии база тулчуушкунда» 10.40, 13.55, 15.40, «Кара ук» 17.25, 19.05, 21.15 шактарда.

«ВОСТОК»: «Чалыы иазын» 14.00, «100 хуу нейлон» 15.20, 17.00, 18.40, 20.20 шактарда.

ЧАЙГЫ КИНОТЕАТР: «Канрон четкилер» 11.30, «Пан Вокгун кудазы» 17.00, 18.40, 20.20 шактарда.

АЙЖЕ ОРУКТАР

Октаргайның төнчү, кызыгаар чок делгемнериниде Черге эң-не чоок дээр бүдүмелги — Ай. Ол черни 384-ле муң километр ырак хемчээлде дээскинян чоруп турар. (Эң чоок планета Венерага чедир 18 миллион км, а Хүнге чедир 150 млн. км). Ынчангаш октаргай делгемни шинчилеп эгелээнден бээр Ай баштайгы шинчилелдериниң төөгү апарган. 1957 чылда Совет Эвилелиниң черниң бирги кылымал эдеринчизин салып үндүрүнниң соонда ийи чыл четпээнде — 1959 чылдың январь 2-де «Луна-1» деп станцияны Айже углай ужуткан. Ол Айдан 6000 км ырак эрткен болгаш хүн системазының бирги кылымал «планетазы» апарган. Ол-ла чылдың сентябрьда «Луна-2» деп станцияны салган. Ол Айга Совет Эвилелиниң сүлде демдээн чедирген. Шак ол ужудуушкуннар болза октаргай шинчилелдери бодунуң чаа чадазынче — Айны, планеталарны шинчилээринче киргениниң херечизи болган. Олла чылдың октябрьда ужуткан «Луна-3» Айның Черден көзүлбес талазын бир-ле дугаар чурукка тырттырган, Черже дамчыткан. Шак ындыг ужудуушкуннарны АКШ үгле 1962 болгаш 1964 чылда күүсеткен. 1966 чылда Совет Эвилелиниң салганы «Луна-9» Айга чымчак хонуушкунну күүсеткен. «Луна-10», «Луна-11», «Луна-12» Айның эдеринчилери болу берип, ону дескинип эгелээннер. «Луна-13» болгаш америк «Сервейор» станциялар олча 1966 чылда чымчак хонуушкунну кылып, ай довураның, хөрзүнүнүң кадыг-чымчаан шинчилээн. 1968 чылда ужуткан совет «Зонд-5», «Зонд-6» деп аппараттар Айны дээскинген, Черге делир ээп кээп, эртем-шинчилелдериниң түңнелдерин эртемденнерге шуут эккеп берген. Шак ынчаар Чер—Ай—Чер деп орук ажыттынганы ол. Ол ужудуушкуннариң чедиринкининге даянган, америк космонавтылар Ф. Борман, Д. Ловелл, У. Андерс олар 1968 чылдың декабрьда «Аполлон-9» корабль-биле Ай чоогунга четкен келген. А 1969 чылдың июль 20-де «Аполлон-11» корабльдиң ай кабиназы Айга чымчак хонуушкунну кылып, Н. Армстронг биле Э. Олдрин оларны Айга чедирген. Айга бир дугаар изин баскан кижи Нейл Армстронг: «Черден Айга чедип келген кижи баштай маңаа изин баскан. 1969 чылдың июль. Кижи төрелгениниң мурнундан тайбың үзелдиг келген бис» деп турасказал бижиктиг арттырып каан. Олар 28 кг ай дажын, довураан чыып алгаш, ужулуп үнген. Айны долганын чоруп турган «Аполлон-11» кораблиге ээп келгеш, июль 24-те Оожум океанының Гавай ортулуктарының чоогунга сугга хонупкан. Оларның Айга четкеш, Черге дедир ээп келген үези 8 хонук болган. Ооң соонда америк космонавтылар Айга беш катап четкен. Ол ужудуушкуннар үезинде америк космонавтылар Айга 300 шак, ооң иштинде 50 шакты хаблна даныгына эрттирген. Соолгу ийи ужудуушкунга мырыңай шимчеп чоруур тергелиг хорааннар. Айже космонавтылар чедирип турган «Аполлон» корабльдиң ракетазы-биле кады бедин 109 метр, черге ужуп үнериниге белеткеп каап турда деңзизи 2943 тонна. А корабльдиң ээп кээр кезээниң деңзизи 5,6 тонна. Кижилиг корабльдиң айга даңгыс катап четкен кээриниге АКШ 180 ажыг миллион долларны чарыгдап турган. Ынчангаш моон соңгааргы Айже кижилиг ужудуушкуннарны АКШ 1996 чылдарга чедир соңгаарлаткан.

Айны болган планеталарны космостуң автоматтыг станциялары-биле шинчилээри ооң 10 ажыг катап чиик чарыгдаалыг болган кижиниң амытывын озал-ондакче кызавас, үр хуусаалыг ылавылаттынган шинчилелдерни кылып болур. Совет Эвилели Ай, планеталар шинчилелдериниге чүгүм-на ындыг орукту шилип алган. 1970 чылдың сентябрьда «Луна-16» Айга чымчак хонгаш, ай довураан, хөрзүнүн алгаш Совет Эвилелиниге ээп келген. 1972 чылдың февральда шакла ындыг аян-чорукту «Луна-20» деп автоматтыг станция кылгаш келген. «Луна-17» биле «Луна-21» станциялар Айга «Луноход-1», «Луноход-2» деп могаг-шылаг билбес шинчээчилерни чедирген. «Луноходтарның» башкарыкчылары Черден Ай кырын көрүп, ооң довураан, хөрзүнүнүң химиктиг тургузуун годарадып, Айның бүгү байдалдарын билип ап турган. Чоокта чаа, май төнчүзүнде, ужуткан «Луна-22» станция Айның база бир эдеринчизи апарган, эртем-шинчилелдерни чорудуп турар.

Айже станциялар, кораблдер салганыдан кандыг түңнелдер үнгенил?

Айже космос аппараттарын салырының мурнунда-ла Айда агаар, суг чок, ооң хүче талазы биле хөлеге талазының температураза 300 градус ылгалдыг деп чүве билдингир турган. Амыдыран чурттаарынга Айның байдалдары таарышпас-даа болза, кижиниң чаа ажылдышкынче, билигже дөспес чүткүлү Айже кижини углаан. Ай үүдеп, кандыг довурак-хөрзүүдеп бүткенил деп чүве ам тодараттынган. Айны шинчилээниниң бир онзагай түңнели: Черниң хар-назынының талазы-биле «чаргыны» үскеп болгаш Чер биле Ай үе-дүптен кады «үгбашкы» боон келгенин тодаратканы. Чер биле Айның иазыны 4,5 млрд. чыл болуп турарын Айдан алган даш, довурактың шинчилелдери бадыткаан.

Чылдар эртер. Айга хоорайлар туттунуп, кижиниң доктаамал чурттаар өргөзүн болуп, Черниң чедиги диви алаары чугаажок. Чүл дээрге Ай довураның долу эвес шинчилелдериниң ишта демир, алюминий болгаш ховар металлдарының кадар байлактары барын эртемденнер догаан турар. Ооң аңгыда Айда тыртыжышкынның күжү Черниидеи 6 катап эвэзш. Ол байдал аңаа Черге болдунмас улуг кристаллдарны өстүрерин, медицинага болгаш химияга херек эң нарын арыг бүдүмелдерни, эң шын хевириниң оттуг-шидерин кылырын чедип аарынга дузалыг.

Ай еске планеталарже орукка өртөөл, планеталар, сылдыстар шинчилээр тен болу бээри ырак эвес. 2-3 ой чылдар эртерге Айга доктаамал станциялар, хей кижилиг экспедициялар ажылдай бээри магат чок.

М. СААЯ.
очулдурган.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ Индекс 667000

Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажын № 3 ТЕЛЕФОННАРЫ. Редакторнуң 24-63, редакторнуң орлакчыларының 35-24, пропаганда киллизиниң 23-54, харыысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдыраа киллизиниң 37-13, культура киллизиниң 23-54, кодээ ажылагый киллизиниң 21-47, улетпур киллизиниң 22-64, чагаа киллизиниң 41-27, информация база совет тургузуг киллизиниң 20-60, бухгалтериялың 31-75, корректорларының 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тираж 16056. ЧАРЫГ № 806.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының талазы-биле өргелелиниң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажын № 1). ТС—00588